

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УДК: 377.8:378.147:81.243

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

_____ **Інна САВИЦЬКА..**
«__» _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
в. о. завідувача кафедри
педагогіки

_____ **Лідія ЧЕРЕДНИК**
«__» _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ
ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Спеціальність: 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітня програма: «Педагогіка вищої школи»
Орієнтація освітньої програми: «Освітньо-професійна»

Гарант освітньої програми
канд. пед. н., доцент _____ **Олег ЄРЕСЬКО**

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи
д-р пед. н., професор ... _____ **Валентина МІРОШНІЧЕНКО**

Виконав _____ **Едуард КОВБИН**

КИЇВ – 2025

РЕФЕРАТ

Магістерська кваліфікаційна робота за темою «Формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти» актуальна з точки зору особливостей розвитку сучасної системи освіти, орієнтованої на підготовку конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно взаємодіяти в професійному та соціальному середовищі. У контексті реформування освітнього простору України, його адаптації до європейських стандартів особливого значення набуває розвиток комунікативних умінь як складової професійної компетентності майбутніх фахівців. Формування навичок аргументовано висловлювати думки, вести діалог, співпрацювати в команді та використовувати сучасні засоби комунікації є необхідною умовою успішної професійної самореалізації випускників закладів фахової передвищої освіти.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури загальною кількістю 71 найменування; додатків. Повний обсяг роботи – 94 сторінки. Ілюстрована 3 рисунками, містить 6 таблиць.

Розділ перший «Теоретичні основи формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти» досліджує теоретичні аспекти феномену комунікативних умінь як базисної складової професійної підготовки майбутніх фахівців. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «комунікативні вміння», «комунікативна компетентність» у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, зокрема І. Зязюна, О. Пометун, Т.Потапчук, Г. Селевка. Зазначено, що формування комунікативних умінь розглядається як цілеспрямований процес розвитку здатності особистості ефективно здійснювати міжособистісну, навчальну й професійну взаємодію.

Розкрито сутність і структуру комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти, до складу якої входять мовленнєві, соціальні, емоційно-емпатійні та рефлексивні компоненти. Акцентовано увагу на тому, що

розвиток цих умінь сприяє формуванню готовності здобувачів освіти до конструктивного спілкування, професійної адаптації та співпраці у майбутній діяльності. Визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність цього процесу: серед яких створення комунікативно-сприятливого освітнього середовища, інтеграція навчального і позааудиторного спілкування, використання інтерактивних методів навчання, залучення студентів до ігрових, тренінгових і дискусійних форм взаємодії. Детермінантами, що безпосередньо впливають на рівень розвитку комунікативних умінь, є індивідуальні особливості студентів, стиль педагогічного спілкування викладача, мотивація до взаємодії, а також соціально-психологічний клімат у студентському середовищі.

застосування інтерактивних технологій навчання, стимулювання мовленнєвої активності здобувачів освіти. Підкреслено, що формування комунікативних умінь є багаторівневим процесом, в якому слід враховувати різноманітні психолого-педагогічні особливості студентів закладів фахової передвищої освіти й когнітивні, діяльнісні й мотиваційно-ціннісні компоненти.

Розділ другий «Емпіричне дослідження розвитку й формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти» присвячений дослідженню рівня сформованості комунікативних умінь в процесі професійної підготовки. Обґрунтовано мету, завдання, етапи та методи емпіричного дослідження, яке передбачало оцінку розвитку комунікативних компетентностей у здобувачів освіти, а саме: рівня володіння базовими комунікативними навичками, такими як уміння висловлювати думку, слухати, співпрацювати, проявляти емпатію та конструктивно вирішувати конфлікти. Визначено критерії сформованості комунікативних умінь: мовленнєвий, соціально-перцептивний, інтерактивний і рефлексивний, що дозволило оцінити різні аспекти комунікативної культури здобувачів освіти.

Шляхом проведення онлайн-анкетування студентів Мукачівського кооперативного фахового коледжу бізнесу різних спеціальностей (вибірка склала 41 респондент) отримано результати, які дозволили сформувавши ряд висновків. Зафіксовано різнорівневий характер сформованості комунікативних умінь серед респондентів. Кожен п'ятий із опитаних продемонстрував високий рівень розвитку комунікативної компетентності, що свідчить про їхню готовність до продуктивної міжособистісної взаємодії. Водночас понад половина учасників опитування потребує подальшого вдосконалення комунікативних навичок для підвищення ефективності спілкування в навчальному та професійному середовищі. Підкреслено, що особливої уваги заслуговують респонденти з низьким рівнем сформованості комунікативних умінь, для яких доцільним є впровадження цілеспрямованих педагогічних заходів і програм розвитку комунікативної компетентності, з метою підвищення їхньої адаптивності та успішності в освітньому процесі та в майбутній професійній діяльності.

На підставі аналізу емпіричних даних визначено доцільність застосування інтерактивних форм навчання, таких як: тренінги, рольові і ділові ігри, дискусії, командні проекти, дебати, майстер-класи і психологічні практикуми. Такі підходи сприятимуть активізації комунікативного потенціалу здобувачів освіти, підвищенню їхньої впевненості у спілкуванні та формуванню стійких навичок ефективної взаємодії в освітньому та професійному середовищі. Отримані результати емпіричного дослідження стали підґрунтям для розробки рекомендацій викладачам і модернізації освітніх програм ЗФПО щодо розвитку soft skills здобувачів освіти.

Цьому був присвячений третій розділ дослідження «Особливості формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти». Презентовано програму та практичні рекомендації з формування комунікативних умінь у здобувачів освіти. Підкреслено, що інтеграція критеріїв

сформованості комунікативних умінь в освітній процес повинна ґрунтуватися на принципах: системності, динамічності та практичної доцільності.

Визначено етапи програми формування комунікативних умінь: діагностико-мотиваційний, розвивально-практичний та підсумково-рефлексивний, основні завдання та форми роботи. Представлено тематичний план проведення занять в межах реалізації програми та зафіксовано критерії оцінювання сформованості комунікативних умінь, а також очікувані результати реалізації програми.

На основі отриманих емпіричних даних сформовано рекомендації щодо вдосконалення процесу формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти. Визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність цього процесу: підвищення комунікативної культури викладачів, впровадження інтерактивних і тренінгових технологій, формування партнерської моделі взаємодії в освітньому середовищі, активізація участі здобувачів освіти у різних видах діяльності. Наголошено на важливості формування у них мотивації до саморозвитку, розвитку емпатії, рефлексії та культури спілкування.

Вивчення стану розробленості проблеми формування комунікативних умінь здобувачів фахової передвищої освіти дозволило зробити такі висновки. Здійснений аналіз терміну «комунікативні уміння» на базі наукових праць вітчизняних фахівців, зафіксовано, що найчастіше він трактується як інтегрований комплекс інтелектуально-мовленнєвих і соціально-психологічних здібностей особистості, які забезпечують її ефективну міжособистісну та професійну взаємодію. До структури цих умінь належать здатність слухати і розуміти співрозмовника, логічно й виразно формулювати думки, адаптувати мовлення до конкретної ситуації спілкування, проявляти емпатію, долати комунікативні бар'єри та запобігати конфліктам.

Теоретичний аналіз дозволив виявити, що у педагогічній науці процес формування комунікативних умінь розглядається крізь призму особистісно

орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного та аксіологічного підходів, які забезпечують його цілісність і системність.

Визначено психолого-педагогічні особливості студентів закладів фахової передвищої освіти, що суттєво впливають на розвиток їхніх комунікативних умінь. До таких належать: період становлення особистісної ідентичності, емоційна вразливість, потреба у визнанні, підвищена соціальна активність, а також нерівномірність розвитку соціальних і професійних компетентностей. Ці фактори зумовлюють потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі на процес формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Обґрунтовано, що результативність формування комунікативних умінь студентів визначається низкою педагогічних умов, зокрема: створенням комунікативно сприятливого освітнього середовища; поєднанням навчального й позааудиторного спілкування; застосуванням інтерактивних методів і технологій; залученням студентів до тренінгових, ігрових, дискусійних форм взаємодії. Ключовими детермінантами розвитку комунікативних умінь є індивідуальні особливості здобувачів освіти, стиль педагогічного спілкування викладача, рівень мотивації до взаємодії та соціально-психологічний клімат у студентському колективі.

Встановлено три основні рівні сформованості комунікативних умінь: мотиваційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний. Перший характеризує внутрішню готовність та позитивне ставлення студента до професійної комунікації, другий – ступінь засвоєння теоретичних знань із комунікативної сфери, а третій – практичне вміння застосовувати ці знання у процесі взаємодії, обирати ефективні стратегії поведінки та конструктивно вирішувати комунікативні завдання.

Емпіричне дослідження, реалізоване за допомогою авторської анкети дало змогу оцінити рівень сформованості комунікативних умінь студентів ЗФПО, яке

підтвердило, що їх формування є складним, але керованим і прогнозованим процесом, реалізація якого можливо шляхом впровадження науково обґрунтованої педагогічної стратегії, яка враховує індивідуально-вікові особливості здобувачів освіти, специфіку професійної підготовки та потреби сучасного освітнього середовища.

На основі цих даних розроблено програму формування комунікативних умінь, що базується на принципах науковості, інтерактивності, доступності, поступовості та цілісності. Вона передбачає поєднання теоретичного засвоєння основ комунікації з практичними заняттями, спрямованими на розвиток навичок ефективної взаємодії, активного слухання, конструктивного діалогу, подолання конфліктів і формування навичок зворотного зв'язку.

На основі узагальнення результатів розроблено практичні рекомендації для вдосконалення процесу формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти. Серед них – оновлення освітніх програм, відповідно до сучасних вимог професійної комунікації, підвищення рівня комунікативної культури викладачів, впровадження тренінгових технологій, розвиток партнерських взаємин у навчальному процесі та активне залучення учасників освітнього процесу до різної діяльності (волонтерство, дебати, конференції, студентське самоврядування).

Отже, реалізація поставлених завдань дослідження забезпечила підтвердження висунутої гіпотези.

Застосування практичних рекомендацій, розроблених на основі результатів емпіричного дослідження, дозволить не лише оптимізувати якість освітнього процесу, а й сформувати сприятливе середовища для здобувачів освіти, забезпечити вдосконалення викладацької діяльності та зростання загальної комунікативної культури в умовах сучасної освіти.

Ключові слова: комунікативні уміння, комунікативна компетентність, комунікативна культура, здобувачі освіти, заклади фахової передвищої освіти, студенти, освітній процес.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	16
1.1. Зміст і наукові підходи до поняття «комунікативні уміння» в науковій сфері.....	16
1.2. Психолого-педагогічні особливості розвитку студентів закладів фахової передвищої освіти	33
1.3. Педагогічні умови формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.....	40
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ Й ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	51
2.1. Дослідження рівня сформованості комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти.....	51
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	59
Висновки до розділу 2	69
РОЗДІЛ 3: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ	71
3.1. Програма формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти	71
3.2. Рекомендації щодо вдосконалення процесу формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової перед вищої освіти	79
Висновки до розділу 3	83
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
Додаток А. Анкета для вивчення рівня сформованості комунікативних умінь у студентів ЗФПО.....	99
Додаток Б. Діагностична карта рівня сформованості комунікативних умінь студентів	101
Додаток В. Вправи для розвитку комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.....	103

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодення характеризується вченими як час, який наповнений значною кількістю різноманітної інформації. Для того, щоб її проаналізувати, систематизувати та опрацювати необхідні відповідні вміння.

При підготовці фахівця будь-якої із сфер життєдіяльності людини, особлива увага приділяється її комунікації. На сьогодні вона виступає основою соціальної взаємодії та слугує однією з загальних характеристик як професійної, так і повсякденної діяльності. Вчені констатують, що комунікація є новою формою політичної, наукової, організаційної та технічної сили суспільства за допомогою якої людина включається у зовнішнє середовище, здійснюється обмін думками або інформацією для забезпечення взаєморозуміння.

Про важливість комунікаційних умінь і навичок, проблеми щодо їх формування ведуть мову як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Ми поділяємо погляди більшості з них, що саме від рівня розвитку цих якостей залежить становлення професійно-комунікативної компетентності майбутнього фахівця. З цього приводу Т. Денищич зазначає, що вища освіта висуває до сучасних здобувачів вищої освіти цілу низку вимог, які вимагають від них вміння на практиці використовувати отримані знання, чітко й логічно аналізувати та пояснювати різні явища, процеси, вивчати й інтерпретувати отриману інформацію, налагоджувати ефективну взаємодію та бути готовими до подальшої професійно-комунікативної діяльності.

У сучасному освітньому середовищі серед основних програмних компетентностей є ціла низка таких, які прописані в програмі підготовки фахівця. Особливе значення приділяється формуванню комунікативних умінь, як однієї з важливих складових професійної компетентності майбутніх фахівців. Уміння ефективно спілкуватися, налагоджувати професійні контакти, чути один одного, працювати в команді, приймати рішення, вирішувати складні професійні завдання,

конфліктні ситуації – є необхідними умовами успішної інтеграції майбутнього випускника в професійне середовище.

Проблемні питання щодо формування комунікативних умінь і навичок у здобувачів освіти в процесі навчання висвітлено в наукових працях О. Аршавської, О. Беляєва, М. Вашуленко, Л. Виготського, Н. Волкової, Н. Гез, А. Годлевської, Є. Голобородько, Д. Ізаренкова, Р. Козьякова, М. Коць, Т. Ладиженської, Л. Мацько, В. Півторацької, В. Підгурської, С. Савіньон, Л. Савенкова, Г. Сагач та ін. Під комунікативними вміннями вчені розуміють комплекс компонентів, які пов'язані з системою психічних і практичних операцій та зумовлюють здійснення взаємодії між суб'єктами, сприяють моделюванню та регуляції процесу спілкування залежно від поставленої мети, умов, за яких вони відбуваються.

Особливості комунікації та комунікативних умінь представників різних вікових періодів було обрано предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Проблемні питання щодо виховання комунікативних умінь і навичок здобувачів освіти розкрито в наукових працях і сучасних дослідників (Н. Бутенко, О. Леонт'єв, В. Москаленко, А. Мудрик, В. Тернопільська, О. Шушунова та інші).

Особливої актуальності ця проблема набуває в закладах фахової передвищої освіти, в яких формується базовий рівень професійної підготовки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що багато вітчизняних (М. Айзербарт, І. Власенко, Т. Денищич, А. Зінорук, О. Ісаєва, Т. Каменєва, І. Максименко, Л. Пляка, Г. Сегач, Л. Тригуб, Г. Шайнер, Т. Шепеленко та ін.) та зарубіжних (К. Vain, А. Maslow, Н. Fry, S. Ketteridge, S. Marshall) науковців приділяють цьому питанню значну увагу, але поряд з цим спостерігається недостатній рівень сформованості комунікативних вмінь у студентів, що потребує науково-обґрунтованих підходів до визначення сутності поняття «комунікативні вміння», організації цього процесу

зі здобувачами вищої освіти. Незважаючи на значну кількість наукових праць, які автори присвятили питанням комунікативних умінь, досі ще відчувається брак наукових досліджень, що й зумовило обрання теми нашого дослідження «Формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти».

Метою дослідження є розкрити зміст комунікативних вмінь студентів закладів фахової передвищої освіти та розробити програму їх формування.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі його завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо сутності поняття «комунікативні уміння» та особливості їх формування студентів фахової передвищої освіти.

2. Охарактеризувати зміст поняття «комунікативні уміння студентів фахової передвищої освіти»; визначити критерії, показники та рівні сформованості комунікативних умінь студентів фахової передвищої освіти.

3. Визначити педагогічні умови формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.

4. Провести емпіричне дослідження формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.

5. Розробити програму та практичні рекомендації з формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти

Об'єкт дослідження – комунікативні уміння студентів закладів фахової передвищої освіти.

Предмет дослідження – програма формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.

Методи дослідження:

теоретичні (аналіз, синтез, конкретизація, узагальнення, систематизація наукової джерельної бази);

емпіричні (анкетування, спостереження, опитування);
статистичні (кількісна та якісна обробка результатів емпіричної частини).

Наукова новизна: уточнено зміст та структуру поняття «комунікативні уміння студентів закладів фахової передвищої освіти».

Практичне значення нашого дослідження полягає у розробленні: програми формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти, що передбачає поєднання теоретичного засвоєння основ комунікації з практичними заняттями, спрямованими на розвиток навичок ефективної взаємодії, активного слухання, конструктивного діалогу, подолання конфліктів і формування навичок зворотного зв'язку; практичних рекомендацій з формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти (оновлення освітніх програм, відповідно до сучасних вимог професійної комунікації, підвищення рівня комунікативної культури викладачів, впровадження тренінгових технологій, розвиток партнерських взаємин у навчальному процесі та активне залучення учасників освітнього процесу до різної діяльності (волонтерство, дебати, конференції, студентське самоврядування).

Сформульовані і запропоновані у кваліфікаційній роботі наукові ідеї, методичні підходи, пропозиції та висновки можуть бути використані у практиці організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти (далі ЗФПО), при розробці програм виховної роботи, тренінгових занять, факультативів, спрямованих на розвиток комунікативної культури, для підвищення міжособистісної взаємодії студентів у навчальному та позанавчальному середовищі.

Експериментальна база дослідження. Базою дослідження було обрано Мукачівський кооперативний фаховий коледж бізнесу (МКФКБ), а саме здобувачі спеціальностей: 071 Облік та оподаткування (вибірка складала 7 студентів денної форми навчання); 072. Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий

ринок (23 студенти денної форми навчання); 241. Готельно-ресторанна справа (11 студентів денної форми навчання). Вибірка загалом склала 41 особу. Дослідження було реалізовано у квітні-травні 2025 року.

Апробація результатів дослідження: результати дослідження були апробовані на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної науки та освіти» (м. Львів, 29-30 липня 2025 р.): Ковбин Е. Психолого-педагогічні особливості розвитку комунікативних якостей студентів закладів фахової передвищої освіти. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 29-30 липня 2025 р.). Львів, 2025. С. 36–38.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури загальною кількістю 77 найменувань; додатків. Повний обсяг роботи – 104 сторінки. Ілюстрована 4 рисунками, містить 7 таблиць.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Зміст і наукові підходи до поняття «комунікативні уміння» в науковій сфері

На сучасному етапі розвитку суспільства значну увагу наукової спільноти приділено спілкуванню, як в повсякденному житті людини, так і в освітній сфері.

Проблемні питання щодо спілкування було описано в наукових працях багатьох вітчизняних дослідників (С.Амеліної, Н.Басюк, Н.Бідюк, Н.Бутенко, С.Мельник, В.Сгадова, С.Толочко, О.Ясько та ін.). У психолого-педагогічній літературі зазначено, що спілкування виступає необхідною умовою організації та здійснення життєдіяльності людини. У будь-якій діяльності значну кількість часу приділено підготовці (встановлення контактів, знайомство тощо), обговоренню (теми й мети взаємодії, узгодження плану дій) та взаємному оцінюванню та контролю [24, с. 96-97].

Задоволення потреб спілкування через зростаюче соціальне замовлення, на думку С.Дмитрієвої, можливе через підвищення ефективності комунікативного процесу й розробки нових методів усунення комунікативних перешкод. Дослідниця констатує, що уміння застосовувати навички спілкування у житті людини ведуть її до успіху. Щодо природи спілкування, то вона є соціальною. Її сутність проявляється через зміст інформації (як предмету – знання, уміння, способи діяльності), засоби (вербальні й невербальні) та різновиди спілкування [19].

Отже, спілкування, на думку науковців, є однією з основних потреб людства (комунікативна потреба), яка розкривається через спроби особи порозумітися з іншими та самою собою.

Представники наукової спільноти акцентують увагу на важливості розвитку комунікативної культури особистості. З цього приводу М. М'ястковська зауважує, що сьогодні комунікація між людьми зводиться здебільшого до написання письмових текстів (Інтернет-спілкування, СМІ-спілкування), що спричинює загрозу деградації людства, тому розвиток комунікативної культури є одним з пріоритетних завдань сучасного суспільства та найважливішою педагогічною проблемою [44, с. 113].

Одним із завдань вищої освіти є підготовка фахівця, який спроможний працювати на рівні світових стандартів, здатен до саморозвитку та мобільності. Дослідники зауважують з цього приводу, що однією з найголовніших рис професіоналізму сучасного фахівця, є професійна успішність, професійна компетентність, яка «створює соціально-психологічне підґрунтя ефективної взаємодії, сприяючи інтенсивному залученню особистості до професійної діяльності, та забезпечує її якісний результат» [31, с. 1105–1110; 48, с. 163]. Щодо цього О. Удалова відмічає, що завдання сьогодення з оновлення змісту, методів й форм освітньої діяльності, у підготовці майбутніх фахівців полягає у забезпеченні вимог професійної діяльності сучасного фахівця. Для успішної навчальної діяльності здобувачі вищої освіти повинні володіти комунікативними здібностями, які б сприяли комунікації, співробітництву та взаємодії між людьми, як в межах професійної діяльності, так і поза нею. Один з підходів, – констатує дослідниця, – який застосовують в освітній діяльності при підготовці сучасних фахівців, а саме – діяльнісний, є підґрунтям формування у здобувачів освіти професійних знань стосовно своєї майбутньої професійної діяльності. Ці знання передбачають й оволодіння студентами комунікативними уміннями й навичками

для розвитку й інших компетентностей, які є важливими для майбутнього фахівця. У Законі України «Про вищу освіту» розкрито зміст категорії «компетентність» – «набута в освітньому процесі інтегрована здатність особистості, котра складається зі знань та навичок, що впливають на якість професійної діяльності, а також реалізується на практиці» та вимоги до неї [65, с. 327].

Наукові погляди вчених збігаються в тому, що уся система взаємодії особистості з іншими людьми відбувається завдяки спілкуванню. Ця категорія є однією з центральних у системі психолого-педагогічного знання. Завдяки спілкуванню людина засвоює соціальний і свій життєвий досвід, формується та самовизначається через виявлення індивідуальних особливостей, налагоджує зв'язки з іншими суб'єктами діяльності. Однією з функцій спілкування є комунікативна сторона, особливістю якої є взаємовплив учасників комунікації один на одного [49, с. 468; 470].

Особливе місце належить спілкуванню і в професійній діяльності фахівця. Ми поділяємо погляди більшості науковців, що спілкування є багатограним процесом, який охоплює розвиток всього суспільства й суспільні відносини; формування, розвиток і соціалізацію особистості; створення та розвиток суспільної комунікації, навчання, передачу знань, вмінь й навичок; обмін інформацією тощо [33, с. 4]. О. Коптева акцентує увагу на тому, що зміни, які зазнали всі сфери життя нашого суспільства, потребують постійного оновлення, удосконалення та підвищення якості національної системи освіти й виховання молодого покоління в якості майбутніх фахівців. Ці зміни спонукають до пошуку нових ефективних шляхів їх підготовки в закладах профтехосвіти та вищої освіти [33, с. 6–16].

Поряд з поняттям спілкування, вчені використовують й термін «комунікація», який виступає як синонім спілкуванню. Як зазначається у Великому тлумачному словнику української мови – «комунікативний» – «це

здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність» [7].

Багато зарубіжних учених приділяли значну увагу дослідженню проблем комунікації, розглядаючи її як ключовий чинник ефективної взаємодії між людьми, розвиток суспільства та професійної діяльності. Їхні наукові праці охоплюють широкий спектр аспектів – від теоретичного осмислення сутності комунікативного процесу до практичних моделей міжособистісного, міжкультурного й професійного спілкування. Серед них німецький психолог, автор теорії мовленнєвих актів К. Бюлер (K. Bühler)[72]. Він розглядав мову як інструмент вираження, апеляції та репрезентації. Р. Якобсон (R. Jakobson) створив комунікативну модель, що описує шість функцій мови (емотивну, конативну, референтну, поетичну, фатичну, метамовну) [75]. Ю. Габермас (J. Habermas) обґрунтував концепцію *комунікативної дії*, у якій спілкування виступає засобом досягнення взаєморозуміння [76]. Д. Гаймс (D. Hymes) ввів поняття *комунікативної компетентності* як здатності ефективно та доречно використовувати мову у певному соціокультурному контексті [77].

Дослідники (Ф. Бацевич, З. Крамська, М. Федорова та ін.) визначають комунікацію як процес спілкування, своєрідну форму людської взаємодії в процесі їх життєдіяльності через обмін думками, отримання нової інформації тощо. Мовознавець Ф. Бацевич саме поняття «комунікація» пропонує розглядати як один із модусів існування явищ мови; смисловий та ідеально змістовий зміст соціальної взаємодії, спілкування; компонент спілкування через перцепцію та інтеракцією [4; 36, с. 61].

Аналогічних поглядів дотримуються й інші дослідники, про що свідчить аналіз наукових джерел авторів досліджень (І. Іванець, Л. Карамушка, В. Козакова, Л. Орбан-Лембрик, Л. Савенкова та ін.). Вони також відмічають, що комунікація виступає як акт спілкування, зв'язок між двома або більше людьми,

який побудований на взаєморозумінні, взаємоповазі. Л. Карамушка визначає цю категорію як «соціальне явище», «соціальне спілкування» з використанням численних систем зв'язку, визначених людьми, серед яких головними «є людська мова і мовлення» [29, с. 35].

На думку З. Зеленської, комунікація людини є однією з важливих форм її активності. Саме завдяки їй людина активна і є активним учасником різноманітних видів діяльності, пізнає себе та оточуючий світ, рефлексує тощо. Під терміном «комунікація» вчена пропонує розуміти обмін інформацією, завдяки якій особа приймає певне рішення і доводить його до інших. Саме від особливостей спілкування та рівня сформованості комунікативних умінь залежить продуктивність діяльності особистості (пізнавальної, мисленнєвої) [26, с. 304].

У професійній сфері вчені комунікацію визначають як складову частину вдосконалення професійної компетентності фахівця. Компетентнісний підхід в освіті передбачає розвиток комунікативної компетентності, яка сприяє розвитку та формуванню особистості; комунікації людей при взаємодії, розвитку їх комунікативних здібностей та вмінь, вирішенню особистісних й життєвих, проблемних моментів тощо.

Уміння взаємодіяти, спілкуватися дає змогу особистості налагоджувати комунікацію з іншими людьми, чітко аналізувати отриману інформацію та правильно її трактувати та передавати, – зауважують Н. Герасімова та І. Герасімова.

Дослідниці наголошують, що комунікативні здібності особистості є дуже важливими не тільки для самоактуалізації особи, але й для отримання психологічного задоволення. Вони звертають увагу на той факт, що формування комунікативних здібностей особистості відбувається в процесі її комунікативної діяльності. Структурними компонентами їх є такі складові як: інформаційно-

комунікативна; афективно-комунікативна; регуляційно-комунікативна, а компонентами виступають – гностичні знання й вміння, рефлексія; соціальна перцепція; вольові якості; пізнавальні здібності; інтерактивні можливості; сприймання та розуміння різноманітних знакових систем; уміння розуміти контекст та підтекст; уміння застосовувати знакові системи на вирішення завдань комунікативного характеру [12, с. 1095–1096].

У науковій літературі комунікативність особистості розглядається вченими (О. Боровець, Є. Долинський, Г. Дегтярьова, Л. Омельченко, Л. Руденко та ін.) як одна з провідних характеристик соціально зрілої особистості. Про важливість розвитку професійних комунікативних умінь наголошує значна кількість вчених. Зокрема, сучасні дослідники вважають, що до професійних комунікативних умінь слід включати такі компоненти як: «мовленнєве спілкування; забезпечення зворотнього зв'язку, правильний вибір змісту спілкування та адекватних засобів його передачі; орієнтування в співрозмовникові; самопрезентація; володіння невербальними засобами спілкування та устанавлення контакту». Вчений також акцентує увагу на тому, що самі комунікативні уміння мають бути представлені через самопрезентацію особистості (уміння себе представити іншим через комунікацію), техніки спілкування та контакту (вербального чи невербального) [33, с. 10–11].

Комунікативна компетенція особистості, за К. Сосною та Г. Харченко, характеризується комунікативними вміннями особистості, як одним із структурних компонентів комунікативної активності людини, яка, в свою чергу, виступає певним видом діяльності зі встановлення зв'язків з іншими людьми. Ці уміння сприяють переводу процесу комунікації зі стихійного в керований та характеризуються здатністю диференційованого застосування мовленнєвих навичок особистості при різних комунікативних цілях [57, с. 2–9; 67, с. 149–152].

Варто відмітити, що сучасні керівники приділяють значну увагу питанням комунікації своїх підлеглих, адже в умовах сьогодення в систему ключових компетенцій фахівця, будь якої професійної сфери, включено комунікативні уміння та креативні їх компетенції. Про це також зазначає значна кількість вчених (М. Айзербарт [1], А. Зінорук [25], О. Ісаєва [27], Т. Каменєва [28], І. Максименко [39], Л. Пляка [47], Г. Сагач [52], Т. Шепеленко та ін.).

Ми поділяємо погляди науковців в тому, що компетентнісний підхід, на сьогодні, став «основою трансформації сучасної вітчизняної вищої освіти, і передбачає чітке виокремлення комунікативних компетенцій майбутніх фахівців» [25, с. 196–197]. Заслуговує на увагу висновок М. М'ястковської, після проведеного нею аналізу наукової літератури з проблематики розвитку комунікативних якостей здобувачів вищої освіти різних професій, що найбільш вивченою є проблема комунікативної підготовки студентів педагогічних вузів. Дослідниця зазначає, що в освіті спостерігаються значні зміни щодо досліджень окремих аспектів формування комунікативних умінь студентів в умовах університетської освіти через розкриття дидактичних основ психолого-педагогічної підготовки, розробки та знаходження шляхів удосконалення освітнього процесу; підбір методів, форм, технологій, засобів навчання [44, с. 113].

Також вчені застосовують цю категорію у широкому (коли певній поведінці або її результату приписують певні значення і вони сприймаються як знаки або символи) та вузькому (спілкування до допомогою мовних, паралігвістичних, невербальних засобів з метою передачі інформації) сенсі слова. За довідковою літературою термін «комунікативна компетенція» був введений в науковий обіг Д. Хаймсом, зміст якого визначався через знання й уміння людини успішно й ефективно спілкуватися [55].

У науковій праці О. Крамської представлено зміст цього поняття більш в сучасному розумінні, а саме – це «здатність особистості доречно і правильно

використовувати мову в різноманітних соціально різнотипних ситуаціях спілкування, співвідносити мовні засоби із цілями й умовами спілкування, розуміти стосунки між комунікантами, будувати власне мовлення з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей певної мови»[36, с. 61].

На думку З. Зеленської, першоосновою аналізу особливостей комунікативних умінь особистості, може бути структура її спілкування, яка включає в себе три такі елементи як:

комунікативну (обмін інформацією);

інтерактивну (взаємодія);

перцептивну (розуміння людини людиною) [26, с. 305].

Підтвердженням факту важливості комунікативної компетенції майбутніх фахівців є ціла низка наукових досліджень, в яких їх автори констатують цей факт. Доприкладу, одним з них є дослідження О. Корняки. Автор констатує, що вдосконалення комунікативної компетентності особистості тісно пов'язано з її цілеспрямованим розвитком, а саме – «у поєднанні з розвитком комунікативної мотивації, формуванням позитивного настановлення на забезпечення творчого характеру засвоєння і вияву технологічних вмінь та навичок у складних ситуаціях взаємодії (проблемних, конфліктних)». Комунікативну компетентність фахівця характеризують й «риси його характеру, емоційні особливості, здібності та інші властивості особистості фахівця, що їх дослідники називають комунікативними якостями». У дослідженні також розкрито різновиди комунікативних якостей та їх значення для особистості [34, с. 33-45].

З аналізу наукової джерельної бази нашого дослідження, нами було встановлено, що автори наукових праць часто у своїх роботах використовують близькі за своїм значенням та змістом поняття «комунікативні уміння», «комунікативні навички», «комунікативні компетенції» тощо. На думку

А. Зінорук, це відбулося в наслідок запозичення деяких термінів із закордонної освітньої практики, що й спричинило виникнення комплексу споріднених чи синонімічних категорій. У своїй праці вчений не тільки аналізує й синтезує наукові підходи до визначення змісту поняття «комунікативні уміння» в науковій літературі, але й пропонує модель змістового поля феномену «комунікативні уміння» та споріднених із ним термінів [25, с. 197–199].

Аналіз наукових підходів щодо сутності наукової категорії «уміння», який був проведений Ю. Остраус, засвідчує, що вчені трактують це поняття як готовність людини до усвідомлених і точних дій; здатність людини належно виконувати певні дії, які засновані на доцільному застосуванні здобутих нею знань, умінь й навичок, життєвого досвіду; засвоєний досвід виконання дій через сукупність знань, умінь, навичок та вправляння, що дасть можливість виконання дій у різноманітних життєвих ситуаціях [40, с. 43; 45, с. 334].

Аналогічних поглядів дотримується і З. Зеленська, яка також відмічає різноманітні трактування поняття «уміння», і констатує, що уміння виступають головною характеристикою (особливістю) здобувачів освіти. Вони вміщують в себе знання й навички, як засвоєний здобувачами освіти спосіб виконання певних дій [26, с. 305].

Огляд наукової літератури дозволив нам констатувати, що питання формування й розвитку комунікативних умінь особистості не одноразово було обрано предметом детального огляду і розкрито в працях С. Амеліної, М. Васильєвої, О. Галкіної, І. Зимньої, С. Єлканова, Т. Єфанової, Л. Кайдалової, В. Кан-Калика, В. Каплінського, Л. Карамушкіної, Є. Клімова, С. Максименко, Ю. Остраус, Л. Савенкової, М. Савчина, С. Сисоєвої, Л. Уманського та ін.

Заслуговує на увагу, на нашу думку, і наукові погляди М. Пентелюк щодо предмету нашого дослідження. Комунікативні уміння особистості характеризуються її умінням вірно визначати тему висловлювання з чітким

дотриманням її меж; побудова висловлювання згідно його основної думки та адресата мовлення; вміння аргументувати свою думку, наводити вагомі факти для розкриття основної думки; встановлювати логічні, послідовні, причинно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами; застосовувати різноманітні мовні засоби, обирати відповідний стиль та тип мовлення з врахуванням мети й ситуації спілкування тощо. При цьому слід враховувати індивідуальні особливості людини, вміння швидко орієнтуватися при проведенні комунікаційних процесів, уміти керувати своїм психічним станом, уникати конфліктних ситуацій тощо [46, с. 4–6].

Подібних поглядів дотримується і Н. Голуб, що комунікативні уміння – це вміння легкого спілкування й налагодження відносин, вміння вести діалог та брати участь у дискусіях; «виступати з повідомленням перед аудиторією, аналізувати різноманітні тексти, працювати з інформацією, готувати різні тести тощо»[67, с. 151–152].

Зокрема, Г. Савченко вважає, що комунікативні уміння не тільки виступають рушійною силою будь-якої взаємодії в суспільстві, але є й показником освіченості особистості. Дослідниця констатує, що вони відіграють вирішальну роль у навчанні та вихованні [50, с. 6].

Ми поділяємо погляди Ю. Остраус, що серед наукової спільноти не має єдиного підходу до визначення змісту поняття «комунікативні уміння». Як зазначає науковець, традиційно ці уміння трактують як уміння виконувати спільну роботу/діяльність «черезправильно створену систему спілкування, цілеспрямовано організувати й керувати процесом спілкування». Дещо по іншому розкриває це поняття В. Кручек. Комунікативні уміння трактуються як певна система психічних та практичних операцій, що обумовлюються встановленими взаємовідносинами між співрозмовниками, та за допомогою яких є можливість комунікувати та регулювати цей процес відповідно до мети й умов спілкування [37, с. 8; 45, с. 335]. Аналогічної думки дотримується і З. Зеленська, яка трактує зміст визначеного

поняття як один з різновидів спеціальних умінь, які розкриваються через уміння сприймати, відтворювати, створювати різноманітні висловлювання (як усні, так і письмові) [26, с. 304].

На думку одних вчених, комунікативні уміння є здійсненням безпосередньої й опосередкованої взаємодії; уміння коректно, правильно та грамотно висловлювати своє думки, толерантно й адекватно сприймати міркування/судження інших людей – партнерів по комунікації [32, с. 15–17]. Група інших дослідників вважає, що комунікативні уміння в цілому є готовність до професійної комунікації до якої належать: мовленнєве або вербальне спілкування; невербальне спілкування; орієнтація в професійних ситуаціях; соціальне перцепція; створення творчого/креативного самопочуття; володіння професійно-педагогічною увагою [53].

Водночас Н. Стеценко акцентує увагу на тому, що спільним для обох груп є те, що комунікативні знання й уміння складають комунікативну компетентність фахівця, до складу якої входять: знання про норми й правила комунікації й поведінки в ній (особистісної, професійної, ділової тощо); певний рівень мовленнєвого розвитку; розуміння засобів невербальної комунікації; уміння налагоджувати контакти з людьми з врахуванням різноманітних характеристик (вікових, гендерних, статусних, соціальних); правила поведінки щодо впливу на співрозмовника/учасника взаємодії; визначення та обрання власної стратегії у взаємодії тощо [58].

Отже, аналіз наукової літератури засвідчив, що науковці надають великого значення міжособистісним відносинам, психології спілкування. Саме завдяки їм можна виявити комунікативні уміння учасників комунікації, адже неодмінною умовою будь-якого ефективного комунікативного процесу є уміння чути співрозмовника, уміння слухати, сприймати невербальні знаки комунікації, уміння

чітко й зрозуміло висловлювати, аргументувати власні погляди/думки, толерантно відноситись до висловлювань інших, поважати думку співрозмовника тощо.

Вчені наголошують на важливості формування таких умінь у фахівців всіх професійних сфер, що стане основою правильного розуміння партнерами по спілкуванню один одного.

За результатами аналізу наукових досліджень вітчизняних вчених, нами було встановлено, що дослідники визначають рівні процесу формування комунікативних умінь майбутніх фахівців з врахуванням індивідуальних особливостей людини, а саме – репродуктивний, продуктивний, творчий. Основними шляхами ефективного оволодіння майбутніми фахівцями комунікативними вміннями є їх залучення до різних видів комунікативної діяльності; створення комунікативних ситуацій з врахуванням індивідуальних особливостей учасників взаємодії; готовність до спілкування з врахуванням комунікативних здібностей [41, с. 151].

Заслуговують на увагу й дослідження в яких розкриваються наукові погляди вчених (Г. Андреева, С. Воровщиков, О. Мудрик, Р. Немов, Л. Петровская, Г. Селевко, А. Солдатченко Д. Татьянченко, О. Федоренко та ін.) на класифікацію комунікативних умінь особистості. Так, у дослідженні З. Зеленської встановлено, що класифікація комунікативних умінь у представників наукової сфери відрізняється критерієм на основі якого вона була розроблена. Вчена акцентує увагу на тому, що найчастіше авторами класифікацій було використано такі критерії, як психологічні особливості особи, інформаційні процеси, види інформації та її джерела [26, с. 305].

Цікавим, на нашу думку, є дослідження І. Юник, в якому автор розглядає комплексні комунікативні вміння комунікаторів, до складу якого включено такі компоненти як знання, вміння й навички, і які складають триєдину структурну систему. Через розкриття змісту структурних компонентів цієї системи, дослідник

відмічає їх взаємозв'язок та взаємовплив на особистість. Різноманітні наукові погляди на трактування змісту «знання», відмічає автор дослідження, зводяться до того, що в його основі лежить «сукупність засвоєної інформації про властивості об'єктів чи явищ, а також про алгоритми її використання для ухвалення рішень» Усі знання класифікуються на такі види як: теоретичній й емпіричні. Щодо категорії «вміння», то дослідник також звертає увагу на той факт, що вчені не прийшли до єдиної думки щодо її змісту. Доприкладу, можна нагадати про класифікації різних науковців (Ю. Бабанського, Т. Бахарєва, М. Корець, І. Лейнера та ін.). Так, вчені пропонували класифікувати вміння за такими різновидами:

мнемічні вміння (взаємодія та функціонування трьох складників пам'яті: сенсорного регістру, короткострокової та довгострокової пам'яті);

мисленнєві вміння (сприяють переробці інформації, що міститься в пам'яті, і на її основі індивіди приймають рішення про необхідні дії стосовно об'єктів, якими вони керують);

імагінативні вміння («забезпечують процес мисленнєвої побудови образів таких предметів або явищ, які безпосередньо не сприймаються рецепторами сенсорного регістру особистості»);

когнітивні вміння (забезпечують отримання нових знань, пов'язані з процесами пізнання – набуття, засвоєння, обробка та збереження інформації, її переосмислення, аналіз, підведення підсумків та прийняття рішень; спрямовані на виконання вищих розумових процесів);

комунікативні вміння (сприяють ефективній комунікації) [71, с. 54–55].

Щодо комунікативних умінь, Л. Шиянюк також відмічає, що ефективна комунікація залежить від комунікативних умінь людини. Вчений зауважує, що ця комунікація буде сприятливою за можливості особистості вступати, підтримувати та завершувати спілкування; дотримуватись власної моделі поведінки та стратегії спілкування; враховувати, регулювати та коригувати стратегію та тактику

комунікації з іншими; застосовувати творчі, креативні й імпровізовані форми передачі інформації [70, с. 371–377].

У дослідженні І. Юника зазначено, що комплексні комунікативні уміння комунікаторів слід вивчати з врахуванням співвідношення трьох позицій, а саме:

знання (слід розмежовувати комунікативні уміння і комунікативні навички «на дві різні системи, котрі формуються і розвиваються за відмінними психологічними законами»);

комунікативні вміння й комунікативні навички («характеризується послідовним переходом знань спочатку у комунікативні вміння і комунікативні навички, а тільки потім у комплексні комунікативні вміння (знання → комунікативні вміння → комунікативні навички → комплексні комунікативні вміння)»);

комплексні комунікативні вміння («знаменується трактуванням комплексних комунікативних уміння як деякої суми накопичених знань, системи комунікативних уміння і комунікативних навичок (комплексні комунікативні вміння = знання + комунікативні вміння + комунікативні навички)») [71, с. 56–57].

У дослідженні О. Федоренко представлено аналіз наукових поглядів вчених щодо класифікації комунікативних уміння особистості, а саме:

орієнтувально-оцінювальні; уміння входити в контакт; уміння інформаційного обміну; прогностично-регулятивні; творчо-комунікативні; уміння контролю і самоконтролю; організаторські вміння (автор В. Наумов);

уміння вступати в контакт; організаційні; комунікативні; інтерактивні (автор Л. Савенкова);

володіння соціальною перцепцією, або «читанням по обличчю»; розуміння, а не лише бачення, тобто адекватне моделювання особистості учня, його психологічного стану тощо за зовнішніми ознаками; уміння «подавати себе» у спілкуванні з учнями; уміння оптимально будувати своє мовлення в

психологічному плані, тобто вміння мовленнєвого спілкування і немовного контакту з учнями (автор О. Леонт'єв);

уміння зберігати спокій і приятельський тон; уміння слухати, обираючи доречний у конкретній ситуації спілкування вид слухання; уміння правильно оцінювати поведінку учасників спілкування; уміння мислити правильно, логічно та послідовно будувати свої думки, давати аргументовані відповіді, тобто опиратися на логіку, мати високу культуру мислення; уміння доводити свою точку зору, знання структури і видів доказу; уміння спростовувати точку зору опонента, викриваючи неправильні твердження противника; уміння передбачати можливі відповіді співрозмовника та бути психологічно готовим до них (автор Л. Павлова);

класифікацію вмінь щодо видів слухання: нереклексивний («уміння уважно слухати та бути пасивним співрозмовником») і рефлексивний види слухання (уміння активно слухати, підпорядковуючи свою розмову розкриттю співрозмовника та уміння оцінювати ситуації, де потрібен пасивний, а де – активний слухач, і бути ним у потрібний момент) (автор І. Атватер) [66, с. 2].

Отже, на основі аналізу наукової літератури М. Федоренко, досліджуючи особливості спілкування та розвиток комунікативних умінь працівників правоохоронної сфери, виокремлює такі комунікативні уміння як: волюві якості (уміння керувати власною поведінкою); якості уваги (спостережливість, гнучкість мислення); уміння соціальної перцепції; уміння розуміти (адекватно моделювати особистість співрозмовника); уміння оптимально будувати свої мовлення в психологічному плані; уміння вербального й невербального контакту; «гносеологічні» уміння (усвідомлення, систематизація, перенесення інформації) [66, с. 3–5].

За О. Свидою комунікативні уміння можна поділити на такі групи як:

комунікаційні (мовленнєві) уміння: чітко і зрозуміло висловлювати свої думки; уміння переконувати, аргументувати, доводити; уміння робити висновки; уміння аналізувати висловлення;

перцептивні уміння (уміння сприймати): уміння слухати і чути інформацію, уміння зрозуміти настрій і почуття іншої людини уміння рефлексувати);

інтерактивні уміння (уміння взаємодіяти в процесі спілкування): уміння вести бесіду, обговорювати інформацію/події; уміння ввічливо й толерантно висловлювати свої думки; уміння ставити запитання; уміння зацікавити; сформулювати вимогу; уміння спілкуватися в конфліктних ситуаціях; уміння контролювати та регулювати власний емоційний стан, свою поведінку [54, с. 20–24].

Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчив, що питання класифікації комунікативних умінь особистості є актуальним, про що свідчить ціла низка наукових підходів до визначення груп комунікативних умінь людини.

Щодо структури комунікативних умінь, то Г. Савченко включила в неї такі компоненти як: мотиваційно-орієнтаційний (ступінь вмотивованості майбутніх фахівців до здійснення майбутньої професійної діяльності; критерієм виступало – ступінь мотиваційної спрямованості; зацікавлення; потреба в спільній роботі; прагнення до сприймання та трансляції обміну творчою інформацією тощо); когнітивно-проективний (ступінь спрямованості майбутніх фахівців на вільне застосування отриманих знань, умінь і навичок в процесі навчання; критерій – ступінь здатності застосовувати отримані знання на власний розсуд; грамотність, аргументованість, емоційність прояву комунікативних умінь в процесі спілкування та взаємодії); та виконавсько-прогностичний (здатність майбутніх фахівців до творчо-виконавчої діяльності з проекцією на ефективну комунікацію та взаємодію; критерії – здатність до проектування). Авторка зазначає, що при визначенні цих структурних компонентів комунікативних умінь майбутніх

фахівців, було враховано вплив цілої низки чинників суб'єктної активності, які сприяли найкращим результатам професійної діяльності [50, с. 7–8].

Дещо по-іншому визначили структурні компоненти комунікативних здібностей Н. Герасімова та І. Герасимова. Дослідниці відмітили, що комунікативні здібності є важливими не тільки для актуалізації людини, але й для її психологічного задоволення. Їх формування відбувається в процесі комунікації і складовими є:

інформаційно-комунікативна компонента яка передбачає уміння комунікувати, а саме розпочати розмову, вміти її підтримати й завершити; зацікавити співрозмовника, привернути його увагу через використання різноманітних засобів спілкування (вербальний та невербальних);

зміст афективно-комунікативної компоненти зумовлений умінням визначати емоційно-психологічний стан учасників комунікації, умінням правильно, толерантно реагувати на нього; проявляти почуття поваги й чуйності до усіх учасників комунікації;

остання компонента – регуляційно-комунікативна розкриває уміння учасників комунікації надавати допомогу партнерам по взаємодії, приймати її від інших; уміння вирішувати проблемні й конфліктні ситуації через застосування цілої низки стратегій вирішення [12, с. 1095-1096].

На основі детального вивчення змісту наукових праць, можна констатувати, що комунікація є важливою складовою у життєдіяльності особистості. Компетентнісний підхід в освіті сприяє формуванню та розвитку комунікативних якостей здобувачів вищої освіти, що допоможе на більш якісному рівні виконувати професійні завдання обраного майбутнім фахівцем професійним фахом.

До структури комунікативних умінь варто віднести уміння слухати і чути співрозмовника, якість та логічність висловлювань, адаптацію мовлення до

ситуації, подолання комунікативних бар'єрів, вияв емпатії та недопущення конфліктів.

Комунікативні уміння визначаються дослідниками як структурний елемент комунікативної активності особистості по встановленню контактів з іншими людьми. Оволодіння й розвиток комунікативних умінь сприяє перетворенню процесу спілкування зі стихійного/ситуаційного в керований. У своїх наукових дослідженнях особливу увагу дослідники приділяють цьому питанню при підготовці фахівців, адже комунікативні уміння виступають особистісними якостями людини, які є важливими для неї й необхідними для повноцінної соціалізації, міжособистісної взаємодії.

1.2. Психолого-педагогічні особливості розвитку комунікативних якостей у студентів закладів фахової передвищої освіти

У навчальній літературі з вікової психології її автори (Л. Василенко, Р. Павелків, М. Савчин та ін.) констатують, що період студентства найчастіше припадає на юнацький вік. Упродовж цього періоду особистість досягає високого особистісного, інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, аналізує свій внутрішній світ, власні особистісні риси, формує цілісний «Я-образ» та багато іншого, що свідчить про перехід з одного вікового періоду на інший, а саме – етап дорослості [51, с. 239]. Отже, студенти закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО), зазвичай, є представниками юнацького віку, який має свої особливості. Дослідники вікової психології акцентують увагу на тому, що для цього вікового періоду характерним є: активний процес самопізнання, формування професійної ідентичності, розвиток моральної та соціальної самосвідомості. Серед

представників юнацького віку спостерігається інтенсивне становлення характеру, системи цінностей і світогляду.

Група вчених (О. Волошина, Л. Даценко та І. Каряка) відмічає, що юнацький період є одним з важливих життєвих етапів життєдіяльності особистості. Саме в ньому молода людина «стає незалежною від думки батьків, починає активно будувати своє теперішнє та майбутнє, а також самостверджується в суспільстві». Найчастіше саме в цей період вона стає студентом вищого навчального закладу, де, наголошують науковці, розпочинається її соціальна деривація зі сторони сім'ї та шкільних друзів. Усі проблеми, які виникають на життєвому шляху, представники юнацького віку вирішують самостійно, що й обумовлено спілкуванням з новими людьми, починаючи від викладачів і закінчуючи новим соціальним оточенням. Важливе місце в їх адаптації до нових умов вчені відводять комунікативним якостям особистості, а саме – пошуку нових друзів, соціальних груп; умінню проявляти себе; досягати поставлених цілей; самореалізовуватись тощо. Все це сприятиме гармонійному входженню в процес професійної підготовки та його перебігу [21, с. 98-99].

Також науковці (Л. Власенко, Н. Вітюк, Н. Лук'янчук та ін.) звертають увагу на той факт, що проблемні моменти, які виникають в юнацькому віці пов'язані з комунікацією молодих людей, а саме – невмінням взаємодіяти з партнером при спілкуванні; несприйняття його та нерозуміння; роздратування через невдалі намагання встановити психологічний контакт; загальне незадоволення самим процесом спілкування [9, с. 201-211; 10, с. 3-5; 38, с. 4-7].

У період ранньої юності можна спостерігати такі особливості спілкування й тенденції, які властиві цьому процесу: розширення сфери спілкування (мова йде не тільки про час спілкування з іншими, але й розширення психологічного й соціального простору); індивідуалізація (вибірковість) спілкування. По завершенню етапу зрілої юності особистості в неї «уже сформовані важливі власні

структури (самосвідомість, спонукальні й емоційно-вольова сфери), загальні властивості особистості, індивідуальність, інтелект» [51, с. 253; 266-267].

Отже, вчені відмічають, що в психологічному плані представникам юнацького віку притаманне прагнення до самостійності, але спостерігається достатній рівень життєвого досвіду та емоційної зрілості. Позитивними моментами є відкритість до нового, навчання, схильність до наслідуванням авторитетних для них людей. Тому, зазначають дослідники, представники юнацького віку потребують підтримки зі сторони дорослих, їх оточення в процесі їх особистісного й професійного становлення.

Представники педагогічної науки, також наголошують, що в освітньому просторі, необхідно створювати сприятливе освітнє середовище для кращої комунікації, взаємодії та саморозвитку студентів. Важливо розвивати комунікативні якості студентів через чітку організацію групової діяльності, застосування інтерактивних дидактичних методів, тренінгів з комунікації та взаємодії, соціальних ігор, ситуацій морального вибору тощо.

Про важливість комунікативних здібностей молодих людей веде мову у своєму дослідженні Л. Доценко і констатує, що комунікативні здібності відіграють значну роль у професійному становленні студентської молоді [21, с. 100].

Професійна підготовка фахівця будь якої сфери є важливим компонентом сучасної освіти. Цей процес неодноразово досліджувався цілою низкою вчених і описано в працях О. Вознюка, П. Гусака, О. Дубасенюк, В. Кузя, В. Краєвського, М. Корця, Л. Лущенко, А. Маркової, О. Мороза, Г. Падалки, О. Пехоти, Н. Протасової, Є. Рогова, В. Семиченко, В. Сиротюка, С. Сисоевої, О. Удалової, М. Шеремет та ін. У своїх наукових розвідках автори розкривали проблеми відбору наявних та ефективних методів і форм формування теоретико-педагогічних умінь фахівців в окремих різновидах діяльності. Питання комунікативної освіти представлено в дослідженнях А. Алексюка, Х. Алчевської,

Ф. Бацевича, І. Беха, В. Бондаря, Г. Ващенко, І. Зязюна, В. Киричук, Т. Лубенця, Л. Миронова, І. Огієнка, С. Русової та ін.

Доцільною, на наш погляд, є висловлювання О. Удалова, що діяльнісний підхід в підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності, є підґрунтям формування в них професійних знань, які є важливими в оволодінні комунікативними навичками. Все це стимулює розвиток компетентностей майбутніх фахівців. З посиланням на нормативні документи (Закон України «Про вищу освіту») та зміст поняття «компетентність» в словниковій літературі, авторка не тільки визначає його зміст, але й розкриває його місце в освітньому процесі й значення в професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Вчена акцентує увагу на тому, що комунікація є однією з форм активної діяльності особистості, зміст якої розкривається через обмін інформацією між учасниками освітньої взаємодії, її кодуванням, передачею, аналізом та розшифруванням. Під час спілкування відбувається обмін знаннями, моральними й духовними принципами, установками, правилами, цінностями, які впливають на емоційно-вольову, інтелектуальну сферу учасників взаємодії. На основі цього ми можемо побачити культурний та виховний рівень людини, особливості її інтелектуального й професійного розвитку тощо [65, с. 326-331].

На сьогодні компетентнісне спілкування є одним із складових високого професійного рівня фахівця. Для представників соціономічного типу професій, комунікація є особливо важливим елементом професійної діяльності та провідною професійною рисою. З цього приводу С. Діхтяренко наголошує, що від компетентності в сфері спілкування майбутнього фахівця-психолога залежить його «персональний успіх, конкурентоспроможність і особиста задоволеність». Автор дослідження зазначає, що сучасний випускник закладів вищої освіти повинен не тільки володіти необхідними знаннями стосовно своєї професійної діяльності, але й володіти знаннями про різносторонність та різноаспектність

процесу його спілкування, вміти застосовувати на практиці теоретичну базу щодо налагодження ефективної комунікації, вирішення конфліктних ситуацій тощо [18].

Як зазначає Т. Вольфовська, в педагогіці й психології при визначення змісту поняття «комунікативна компетентність», дослідники застосовують різноманітні підходи, але найчастіше мова йде про зв'язок комунікативної компетентності з готовністю особистості до діяльності. Вчена розглядає визначену нами категорію як важливий, «необхідний рівень сформованості досвіду й умінь, навичок міжособистісної взаємодії, яка сприяє успішному функціонуванню людини у суспільстві, з врахуванням власних здібностей й соціального статусу» [11, с. 13–16].

Нам імпонують погляди О. Боровця, що комунікативна компетентність виступає системою внутрішніх ресурсів людини, які необхідні для побудови ефективної комунікації при міжособистісній взаємодії [5, с. 202–208]. Схожі висловлювання ми зустрічаємо й в праці Л. Горової при розкритті особливостей розвитку професійно-комунікативних компетентностей майбутніх фахівців-юристів [16, с. 32].

Значна кількість дослідників відмічають, що ринок праці ХХІ століття є динамічним осередком, який змінюється систематично згідно розвитку суспільства, тому питання комунікативної компетентності є на часі. Вчені О. Дзинглюк та Т. Коробка звертають увагу на той факт, що освітнє середовище також адаптується до цих змін, про що свідчить модифікація змісту навчальних програм та підходів до викладання навчальних дисциплін, розвиток комунікативних умінь на рівні із професійними компетентностями молодих фахівців. Дослідники акцентують увагу на тому, що випускник на момент закінчення ВНЗ має володіти цілою низкою загальних компетентностей, однією з яких є комунікативна [35, с. 1].

Більшість представників науки переконані, що слід розвивати комунікативні здібності майбутніх фахівців. Ефективними шляхами розвитку комунікативних здібностей, на їх думку, є розвиток:

соціальної перцепції (сприйняття, розуміння й оцінка дій інших людей, груп, самих себе тощо);

гностичних вмінь та рефлексії для усвідомлення змісту інформації, її аналізу, синтезу та переносу;

вольових якостей; пізнавальних здібностей;

уміння самопрезентації, самопредставлення;

уміння сприймати й розуміти різноманітні знаки, знакові системи тощо [13, с. 10–25].

Л. Цибух та Л. Бадюл також наголошують на важливості комунікативних умінь у майбутніх менеджерів. Автори дослідження відмічають, що в професійній діяльності менеджера ці якості відіграють значну роль для якісного виконання професійних завдань. Важливими професійними рисами сучасного менеджера є на думку вчених (В. Семіченко, М. Обозова, Г. Щокіна та ін.) є: товариськість і контактність; динамічність і гнучкість поведінки; емоційна стриманість і терпимість; високий рівень загальної культури поведінки менеджера, делікатність; вміння дотримуватися своєї лінії поведінки; вміння спільно аналізувати труднощі; гарне володіння основами конфліктології [68, с. 161–165].

Про майбутніх фахівців обліку та оподаткування, розвиток у них комунікативних умінь зазначали В. Вербицька та Т. Стороженко. Вчені переконані, що при підготовці зазначених фахівців, слід приділити увагу саме компетентнісному підходу при їх підготовці. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців сприяє розвитку мовленнєвих умінь. Як приклад, дослідниці зазначають, що майбутні фахівці з обліку та оподаткування повинні знати як проводити аналіз фінансової та бухгалтерської звітності, робити

презентації тощо. У дослідженні також зазначено, що навчальний процес не цілком може збігатися з комунікаційним процесом в реальному житті, тому під час навчання необхідно максимально наблизити процесів навчання і спілкування за такими параметрами як комунікативно-мотивована поведінка викладача і студентів, і наочність процесу спілкування, що забезпечується відбором ситуацій, які відображають інтереси і потреби студентів [8].

Можна підсумувати, що міжособистісне спілкування є важливим в освітньому процесі та виступає базисною сферою для представників юнацького віку. Завдяки йому сучасні молоді люди можуть самостверджуватися та самовиражатися в суспільстві, адаптуватися до нових умов життєдіяльності, знаходити однодумців та друзів, спроможні реалізовувати свої життєві плани. У здобувачів вищої освіти з високим рівнем розвитку комунікативних умінь, краще відбувається професійне становлення, що суттєво впливає на розвиток їх комунікативної компетентності [21, с. 99].

Отже, з'ясовано, що психолого-педагогічними особливостями розвитку студентів закладів фахової передвищої освіти є такі:

перехідний вік і процеси самовизначення(професійна самоідентифікація та формування уявлень про власне майбутнє у контексті обраної професії, переосмислення життєвих пріоритетів у зв'язку з професійним становленням);

підвищена емоційність(різкі переходи від ейфорії до апатії під впливом навчальних успіхів чи невдач, залежність емоційного стану від соціального сприйняття в середовищі закладу фахової передвищої освіти, емоційна напруга через невідповідність очікувань і реальних вимог професійної діяльності);

потреба у визнанні(потреба в позитивній оцінці від педагогів та одногрупників, пошук авторитетів);

комунікативна активність (спроби у різних стилях спілкування у професійному контексті, перелаштування мовлення відповідно вимог професійного середовища);

нерівномірність розвитку професійних умінь (дисбаланс між теоретичною підготовкою та практичними вміннями). Урахування зазначених особливостей дозволяє оптимізувати освітній процес та забезпечити ефективне професійне становлення майбутніх фахівців.

1.3. Педагогічні умови формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти

Будь який процес в житті людини має свої умови, за яких він краще розвивається, або ж занепадає. Дослідники у своїх наукових розвідках досліджують ці умови та обирають ті, які найкраще впливають на життєдіяльність людини.

Ефективний розвиток комунікативних якостей особистості, на думку деяких дослідників, можливий за такою психолого-педагогічною умовою як цілеспрямований педагогічний вплив. Він передбачає не тільки застосування активних та інтерактивних форм навчання (дискусії, рольові ігри, мозкові штурми), але й створення ситуацій міжособистісної взаємодії, які потребують злагоджених дій, співпраці; формування рефлексивних умінь через самооцінювання та зворотній зв'язок; виховання поваги до поглядів інших людей, толерантного ставлення до них, виховання моральних якостей; інтеграцію психологічної підтримки та педагогічного супроводу у навчальний процес.

Наступною умовою, яка б сприяла формуванню й розвитку комунікативних якостей фахівців-лікарів сімейної медицини, Ю. Остраус називає діалогові технології. У дослідженні визначено, що комунікативні уміння сімейних лікарів повинні включати в себе такі уміння як: «уміння слухати, уміння сприймати невербальні комунікативні сигнали, уміння говорити, уміння користуватися невербальними засобами комунікації, комплексне уміння вести бесіду, що охоплює уміння самопрезентації у спілкуванні, уміння встановлювати контакт з пацієнтом, уміння розуміти особистість пацієнта та його внутрішній стан, уміння враховувати вікові й психологічні особливості пацієнтів, уміння проявляти співчуття, доброзичливість і повагу, уміння вселити хворому віру у власні сили, уміння керувати своєю поведінкою та переборювати психологічні бар'єри». Автор дослідження розкриває зміст цих технологій і констатує, що їх застосування має позитивний вплив на розвиток комунікативних якостей майбутніх фахівців-медиків [45, с. 336].

Погляди інших сучасних вітчизняних науковців зосереджені на ідеї діалогізації навчання. Основні засади цієї ідеї відповідають вимогам сучасного інформаційно-демократичного й громадянського суспільства, підкріплені головними положеннями сучасної освітньої філософії та здійснюються на основі співробітництва та гуманізму.

Діалогові технології, які застосовуються при діалогізації навчання, вчені визначають як науково обґрунтовану навчальну систему відповідних методів, різновидів, форм педагогічної діяльності, яка має на меті не тільки досягнення навчальної мети через комунікацію усіх учасників освітньої взаємодії, але й спільний пошук нових рішень, розкриття й пізнання змісту предмета чи необхідної інформації через різнорівневий діалог. Н. Гойдошем визначено такі структурні компоненти педагогічної діалогової технології: педагог як комунікатор, фасилітатор, функція якого створення смислової спрямованості

діалогу; мотив і мету освіти («що повинно викликати в діалозі бажання здобувача освіти вербалізувати особливий сенс»); зміст, що створює потенційне поле для формування сенсів; код комунікації, який «може бути представлений усним чи письмовим діалогом»; здобувача освіти як реципієнта з його мотиваційно-смысловими особливостями [15, с. 74].

Інша прихильниця цієї технології, О. Тарамкіна, розкриває організацію навчання за цією технологією. Вчена зазначає, що здобувачі освіти при застосуванні цієї технології залучаються до процесу пізнання через обмін інформацією, висловлювання власних поглядів на певні освітні проблеми й ситуації. Все це відбувається в творчій, емоційно-позитивній атмосфері, в атмосфері емоційного комфорту через діалог. Важливо також звертати увагу на форму спілкування, врахування усіх поглядів на ту чи іншу інформацію, пошук нових ідей та способів реалізації задуманого, створення діалогічного спілкування «з врахуванням варіативності людського мислення» тощо. Вчена відмічає, що для ефективного застосування цієї технології слід створити такі умови як: підготовка учасників діалогу (педагогів і здобувачів) та наявність учасників взаємодії (як мінімум двох); створення відповідної атмосфери; реалізація принципу проблемності, зворотного зв'язку та суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин [59, с. 97–99].

Більшість прихильників застосування діалогових технологій в освіті наголошують на їх ефективності та значній навчальній цінності, адже вони сприяють розвитку та вдосконаленню різноманітних комунікативних умінь (діалогічне спілкування; висловлювання власних поглядів, їх аргументація; співпраця при діалогічному спілкуванні; вираховування почуттів й переживань партнера по діалогу; формування поваги до думок співрозмовників, толерантне ставлення до їх поглядів; входження в контакт з орієнтацією в комунікативній ситуації; постановка питань з умінням ставити уточнюючі запитання тощо.

Про важливість діалогу зазначає у своєму дослідженні О. Тур для розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності. Дослідник визначає, що для визначених ним фахівців особливе значення має комунікативний компонент їх професійної діяльності, тому необхідно професійну комунікативну освіту переформатувати з монологічного в діалогічний спосіб навчання для розвитку у майбутніх фахівців комунікативних якостей (уміння обговорювати, аргументувати, аналізувати, доводити, узгоджувати тощо). Автор дослідження розкриває природу діалогу, його особливості та взаємодію між викладачем та студентом [64].

Вчені одностайні в поглядах, що розвиток комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти є підґрунтям їх ефективного й гармонійного проходження в процесі професійної підготовки. Вчені (О. Волошина, Л. Доценко та І. Каряка) зазначають, що серед значної кількості методів корекції комунікативних здібностей представників юнацького віку, важливе місце займає дискусія (публічне обговорення будь якого спірного питання), що «безпосередньо дозволяє вербалізувати думки, погляди, ідеї, ефективно сприймати інформацію та спонукає особистість до спілкування». У науковій літературі представлено зміст поняття згідно різних підходів (філософського, педагогічного, психологічного). Спільним є те, що вона пов'язана з комунікацією та взаємодією учасників діалогу, з врахуванням цілої низки факторів (індивідуальні особливості партнерів взаємодії, інтелектуальний їх розвиток, особливості організації обговорення, аналізу інформації, яка подається та обговорюється. Найпоширенішими її формами є «мозковий штурм» та дерево рішень [21, с. 98–106].

Наступною умовою, яка сприяє розвитку комунікативних умінь сучасних молодих людей, на думку дослідників, є різноманітні освітні онлайн-курси. Як зазначають науковці, завдяки цим курсам, молоді люди можуть навчатися, спілкуватися, розвиватися як особистість та майбутній фахівець. У дослідженні

вчені згадують про проект у сфері масової онлайн-освіти Coursera (2012), який створили вчені Стенфордського університету. Він пропонує включати цілу низку курсів, обравши один з них, здобувачі освіти мали змогу покращити свої знання з тих навчальних дисциплін, які важливі при обранні того чи іншого професійного фаху. В Україні теж було створено безкоштовну платформу масових відкритих курсів-онлайн Prometheus (2014). Її мета – розробка кращих курсів від провідних викладачів вищих навчальних закладів та їх доступність для всіх бажаючих [20, с. 34-39; 41, с. 150; 56].

Значне місце в розвитку комунікативних умінь студентів вчені відводять тренінгу, який є досить специфічним методом навчання. Цікавими є наукові розробки Л. Карамушкіної, В. Лозниці, М. Ткалич та ін. Вчені відмічають, що специфіка використання цього дидактичного методу полягає в тому, що він спрямований на вирішення досить вузьких, чітко визначених цілей та «служує для відпрацювання відповідних моделей управління в умовах безпосереднього рішення практичних завдань».

Завдяки тренінговим формам навчання можна: змоделювати систему соціальної комунікації та взаємозв'язків в ній; полегшити процес розвитку та пізнання як себе, так і інших; отримати реакції інших учасників спілкування на власну поведінку; поширювати, обмінюватись своїм життєвим та професійним досвідом; позитивно впливати на мотивацію студентів тощо; розвивати спеціальні професійні знання й навички; передавати інформацію; удосконалювати стратегії міжособистісної взаємодії тощо.

Наступною умовою розвитку комунікативних умінь майбутніх викладачів англійської мови, М. Миколів пропонує застосування інформаційно-комунікативних технологій. При навчанні іноземних мов, найчастіше обирають інтегрований підхід, який передбачає «взаємопов'язане формування в студентів видів мовленнєвої діяльності та аспектів мови». Завдяки розвитку інформаційних

технологій, сучасна освіта має багато можливостей для навчання усіх бажаючих оволодіти іноземними мовами. У своєму дослідженні, вчена розкриває особливості навчання та розвитку комунікаційних умінь студентів (написання есе, розбір та обробка текстів, предметний огляд тем, навчальні та комунікативні стратегії [42, с. 307–319].

Про ефективність застосування інформаційно-комунікативних технологій у формуванні комунікативних умінь майбутніх соціальних працівників зазначають О. Бондар, Г. Васянович, М. Нагірняк [6, с. 31–38].

У своїх дослідженнях значну увагу дослідниками приділено визначенню та характеристиці факторів впливу на розвиток формування комунікативних здібностей студентів. Так, до основних чинників вчені відносять:

соціальне середовище (мікроклімат у студентському колективі, особливості взаємодії в ньому, стиль спілкування з ровесниками, викладачами, рівень підтримки сімейного кола);

освітній вплив (методи й форми навчання, які спрямовані на розвиток мовлення, різних різновидів мислення, навичок ведення діалогу);

індивідуально-психологічні особливості студента (спрямованість, тип темпераменту, риси характеру, здібності, попередній комунікативний досвід);

професійна спрямованість (вмотивованість особистості, культура мовлення, комунікативні навички в межах майбутньої професійної діяльності).

У дослідженні Л. Гребенюк та І. Дубровіної [14, с. 56–61] дещо по-іншому представлено фактори впливу на успішність формування комунікативної компетентності студентів та якість взаємодії в освітній та професійній діяльності. До них вчені віднесли:

1. Розвивальне середовище. Воно сприяє активізації мовленнєвих знань, умінь та навичок студентів в освітньому процесі. Завдяки застосуванню різноманітних форм й методів викладання можна формувати у студентів різні

види спілкування. Застосування різноманітних технік слухання дозволяє покращувати комунікативні уміння студентів, формувати численні стратегії успіху. Усе це в цілому сприяє підвищенню рівня здатності студентів налагоджувати й підтримувати необхідні контакти; застосовувати вербальній невербальні засоби пізнання та сприйняття; аналізувати й оцінювати різноманітні ситуації міжособистісної взаємодії. Вчені констатують, що за умови роботи над собою, ці уміння можна удосконалювати й на інших вікових етапах життєдіяльності людини.

2. Партнерська й групова взаємодія. Мова йде про відтворення та перевірку значущості партнерського дискурсу, розвиток досвіду соціальної та міжособистісної взаємодії. Важливими моментами є повага до партнера по спілкуванню як до повноправного та рівноцінного співрозмовника; толерантне ставлення до його поглядів й позицій тощо. Групова взаємодія має на меті створення належної партнерської взаємодії в освітньому процесі для розкриття внутрішнього світу студентів та налагодження взаємовідносин у колективі. Вчені зазначають, що за активного тьютерського супроводу викладачів, можна вести мову про зростання комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Доцільним буде використання ділових ігор, кейс-методів для самопрезентування особистості та подальшого розкриття його потенціалу.

3. Позитивна мотивація на майбутню професійну діяльність. Цей чинник характеризується професійною самореалізацією особистості майбутнього фахівця. Вона може бути сформована у студентів за умов чіткої послідовної перспективної практичної підготовки, участі в різноманітних освітніх проектах, конференціях, форумах, проходженні заходів неформальної освіти.

4. Засоби навчання. Вони також є важливими у розвитку комунікативних умінь студентів. Проведення різноманітних майстер-класів сприяють розвитку мовлення, вмінь працювати в команді, взаємодіяти. Через внутрішню активність

студенти вчаться задавати питання та відповідати на них (принцип діалогічного навчання), аналізувати й синтезувати зміст різноманітних джерел тощо.

У результаті аналізу отриманих результатів наукових досліджень вченими Н. Герасімовою та І. Герасимовою виявлено такі основні чинники, що впливають на формування комунікативних умінь у студентів менеджерських спеціальностей: на макрорівні («тенденції суспільного розвитку – демократизація суспільства загалом і сучасної освіти зокрема»); на мезорівні (організаційні й соціальні); на макрорівні («ставлення студентів до ЗВО та процесу навчання, наявність індивідуального досвіду у галузі прийняття рішень та індивідуально-психологічні чинники»).

За результатами власних досліджень вчені констатують, що на розвиток комунікативних умінь студентів значно впливає ступінь задоволення студентами своїм навчанням, його організацією. Дослідниці констатують, що на жаль, на сьогодні діагностується низький рівень (42%) задоволення студентами своїм навчанням, що супроводжується високою психологічною напругою студентів [12, 1097–1098].

Про це також відмічає в своєму дослідженні Л. Барановська. Щодо самих прийомів, то нею визначено наступні: новизна й різноманітність методів організації навчальної роботи здобувачів вищої освіти на заняттях; визначення чітких й конкретних, доступних завдань у навчанні; забезпечення точного й глибокого розуміння кожним здобувачем вищої освіти змісту та значення самої навчальної дисципліни (кожної теми, заняття, завдання тощо); застосування методу змагань на етапі вдосконалення комунікативно-професійних умінь через методи заохочення, контролю навчальних досягнень; використання наочних й технічних засобів навчання, техніки й інвентаря [3, с. 22–26].

Отже, ефективність формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової перед вищої освіти значною мірою визначається сукупністю педагогічних умов:

Створення комунікативно сприятливого освітнього середовища. Таке середовище передбачає наявність відкритої, доброзичливої атмосфери взаємодії між викладачами та студентами, що стимулює вільне висловлення думок, обмін досвідом, толерантність до різних точок зору. Воно має ґрунтуватися на принципах партнерства, взаємоповаги та діалогу, де студент виступає активним суб'єктом спілкування, а не пасивним слухачем.

Інтеграція навчального і позааудиторного спілкування. Розвиток комунікативних умінь не обмежується аудиторними заняттями. Важливо забезпечити цілісність комунікативної практики через позааудиторну діяльність, наприклад, участь у студентських клубах, дебатах, волонтерських та культурно-освітніх заходах. Така інтеграція сприяє формуванню соціальної компетентності, умінню адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, виявляти ініціативу та лідерство.

Використання інтерактивних методів навчання. Доцільно застосовувати методи, які активізують мовленнєву діяльність студентів: дискусії, круглі столи, рольові ігри, проєктну діяльність, мозкові штурми, метод кейсів. Вони стимулюють критичне мислення, навички аргументації, уміння слухати співрозмовника й адекватно реагувати на його позицію.

Залучення студентів до ігрових, тренінгових і дискусійних форм взаємодії. Ігрові та тренінгові технології створюють умови для моделювання реальних комунікативних ситуацій, що дозволяє студентам набувати досвіду ефективного міжособистісного спілкування. Дискусії та дебати формують навички переконливого висловлення, толерантності до опонента, командної роботи.

Зазначені педагогічні умови створюють сприятливі можливості для розвитку мовленнєвого, соціального й емоційного потенціалу студентів закладів фахово передвищої освіти. Таким чином, ефективне формування комунікативних умінь можливе лише за умови комплексного поєднання змістово-методичних, психологічних і соціальних чинників, які забезпечують розвиток мовленнєвої активності, емпатії, рефлексії та здатності до конструктивної взаємодії у різних життєвих і професійних ситуаціях.

Можна відмітити, що дослідниками досліджено й запропоновано цілу низку педагогічних умов, за яких можливий розвиток комунікативних умінь людини. При цьому вчені особливу увагу звертають на ряд детермінантів, які суттєво впливають на цей процес. Ця інформація є актуальною й важливою при підготовці фахівців різних професій, адже саме завдяки комунікативним умінням, професійний процес набуває своєї важливості, стає більш ефективним.

Висновки до розділу 1

Питання щодо спілкування, комунікації були й залишаються актуальними в наш час. Свідченням цього є ціла низка наукових праць, в яких їх автори досліджують й описують все, що стосується комунікації особистості, її структури, рівнів, особливостей розвитку її комунікаційних умінь та їх місце в житті особи.

З'ясовано, що поняття «комунікативні уміння» розглядається дослідниками як комплекс інтелектуально-мовленнєвих і соціально-психологічних здібностей особистості, які забезпечують результативну міжособистісну та професійну взаємодію.

Сформульовано авторське бачення комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти як інтегрованої сукупності спеціально організованих способів діяльності, що ґрунтуються на засвоєнні мовленнєвих, соціально-перцептивних та інтерактивних знань і спрямовані на ефективне професійне спілкування в освітньому середовищі. У структуру комунікативних умінь входять такі складові, як уміння слухати і чути співрозмовника, ясно й логічно висловлювати думки, адаптувати мовлення до ситуації спілкування, виявляти емпатію, долати комунікативні бар'єри та запобігати конфліктам. Теоретичний аналіз засвідчив, що у педагогічній науці поширеними є особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та аксіологічний підходи до формування комунікативних умінь, що забезпечує цілісне бачення процесу їх розвитку.

Особливу увагу вчені акцентують на особливостях розвитку комунікаційних умінь здобувачів ЗФПО. Вони розкривають не тільки особливості вікових характеристик, але й вплив закладів освіти на розвиток комунікаційних процесів у тих, хто здобуває освіту. Формування комунікативних умінь є багаторівневим процесом, в якому слід враховувати різноманітні психолого-педагогічні умови та фактори впливу на розвиток комунікативних умінь особистості, особливості міжособистісних відносин, зокрема створення комунікативно-сприятливого освітнього середовища, інтеграція навчального і позааудиторного спілкування, використання інтерактивних методів навчання, залучення студентів до інноваційних форм взаємодії. Ефективними методами є різноманітні тренінги, рольові та ділові ігри, імпровізовані вправи та рефлексивні практики.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ Й ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Дослідження рівня сформованості комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти

Метою нашого дослідження було теоретичне й емпіричне осмислення педагогічних умов розвитку та формування комунікативних умінь у студентів ЗФПО, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення процесів формування комунікативних умінь здобувачів як складової їх професійної підготовки.

У першому розділі дослідження представлено оцінку теоретичних підходів, що сформувалися у вітчизняній та зарубіжній сучасній педагогіці на проблему комунікативної компетентності загалом та комунікативних умінь майбутніх фахівців різних напрямів підготовки, зокрема. Погоджуємося із позицією науковців щодо того, що комунікативні вміння потребують ретельного розгляду з трьох позицій співвідношення: «знання – комунікативні вміння – комунікативні навички – комплексні комунікативні вміння», де:

перша – відзначається розмежуванням комунікативних умінь і комунікативних навичок на дві різні системи, які формуються і розвиваються за різними психологічними законами;

друга – характеризується послідовним переходом знань спочатку у комунікативні вміння і комунікативні навички, а тільки потім у комплексні комунікативні вміння (знання → комунікативні вміння → комунікативні навички → комплексні комунікативні вміння);

третья – знаменується трактуванням комплексних комунікативних умінь як деякої суми накопичених знань, системи комунікативних умінь і комунікативних

навичок (комплексні комунікативні вміння = знання + комунікативні уміння + комунікативні навички) [70, с. 56].

Проаналізувавши різні теоретичні підходи, які розкривають змістову природу дефініції «комунікативні уміння», в межах нашого дослідження, ми розглядатимемо їх у широкому та вузькому значеннях:

у широкому сенсі – комунікативні уміння можуть застосовуватись як синонім комунікативної компетентності;

у вузькому сенсі – як комплекс комунікативних навичок, що набувається особою в процесі вдосконалення власних комунікаційних практик на принципах гнучкої адаптації та підвищення їх продуктивності й ефективності [24, с. 199].

З метою більш глибокого аналізу педагогічних умов їх формування у здобувачів в системі професійної освіти, нами було проведено емпіричне дослідження, яке базувалося на принципах особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів. Вивчення розвитку комунікативних умінь у студентів ЗФПО ґрунтувалося на розумінні комунікації як важливої складової фахової підготовки, соціальної адаптації та професійного зростання особистості.

Нами було сформовано гіпотезу дослідження, яка полягала у тому, що якщо цілеспрямовано діагностувати й аналізувати рівень сформованості комунікативних умінь студентів закладу фахової передвищої освіти, то це дозволить виявити типові труднощі із якими вони стикаються і запропонувати ефективні педагогічні інструменти розвитку комунікативних умінь в системі професійної освіти.

Завданнями емпіричного дослідження було визначено:

- виявити критерії сформованості комунікативних умінь у студентів ЗФПО;

- зафіксувати рівні та показники ефективності комунікативних умінь у студентів ЗФПО;

- на основі отриманих теоретичних та емпіричних даних розробити й апробувати формувальну програму з розвитку комунікативних навичок та рекомендації щодо їх удосконалення.

Базою проведення емпіричного дослідження було обрано Мукачівський кооперативний фаховий коледж бізнесу (МКФКБ), спеціальності: 071 Облік та оподаткування (вибірка склала 7 студентів денної форми навчання); 072. Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок (вибірка склала 23 студенти денної форми навчання); 241. Готельно-ресторанна справа(вибірка склала 11 студентів денної форми навчання).

Дослідження було реалізовано у квітні-травні 2025 року. Вибірка загалом склала 41 студент МКФКБ трьох спеціальностей денної форми навчання і була репрезентативною за гендерною ознакою.

Методологічною базою дослідження виступив комплекс загальнонаукових та емпіричних методів, зокрема:

теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення літературних джерел;

емпіричні методи: анкетування, спостереження;

методи опрацювання результатів: кількісний (% оцінювання), якісний (групування відкритих відповідей).

Для емпіричної частини нашого дослідження було обрано метод усного (анкетного) опитування за допомогою Google-форми (див. Додаток А). Використано розроблену авторську анкету. Даний метод був обраний з огляду на його доступність та можливість швидкого контакту із респондентами за допомогою посилань на форму анкети.

Метою анкетного опитування стало вивчення рівня володіння студентами основними комунікативними вміннями, такими як: вміння висловлювати власну думку; здатність до активного слухання; навички невербального спілкування; толерантність у міжособистісній взаємодії; здатність до конструктивного вирішення конфліктів; рефлексія власних комунікативних дій.

Анкета містила як закриті питання (для кількісного аналізу), так і відкриті питання (для якісної інтерпретації внутрішньої позиції студентів). Вона передбачала самооцінку за 5-бальною шкалою та вільні відповіді.

На основі отриманих даних було сформовано результати, які зафіксовано у вигляді таблиць та діаграм.

Емпіричне дослідження було реалізовано у чотири етапи.

На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз наукових доробків, присвячених проблемі комунікативних умінь. Проаналізовано наукові підходи щодо трактування змісту понять «комунікація», «комунікативні вміння та навички»; умови формування комунікативних умінь.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень у цій сфері дозволяє нам вести мову про те, що комунікативні вміння майбутнього фахівця варто розглядати як:

- здатність на основі засвоєних теоретичних знань ефективно спілкуватися в професійній сфері, враховуючи поставлені цілі, умови роботи та особливості міжособистісних стосунків;
- вміння ефективно використовувати як мовні (вербальні), так і немовні (невербальні) засоби спілкування для налагодження взаєморозуміння з іншими, а також добирати мовні засоби відповідно до конкретної ситуації з метою покращення професійної діяльності;
- здатність виконувати складні мовленнєві дії, які необхідні для реалізації професійних завдань і базуються на цілеспрямованому й системному спілкуванні.

Другий етап дослідження передбачав розробку анкети для вивчення особливостей формування комунікативних умінь у респондентів. Нами було визначено певну сукупність критеріїв та ознак їх сформованості. Мова йде про чотири базові групи критеріїв, кожен з яких включає специфічні показники та методи діагностики.

Мовленнєвий критерій, який відображає технічну та змістовну сторону комунікації: використання професійної термінології, відсутність штамів, відповідність нормам літературної мови (відмінювання, узгодження, синтаксис), послідовність думок, наявність причинно-наслідкових зв'язків, структурованість, використання невербальних сигналів (жести, міміка).

Соціально-перцептивний критерій, який визначає здатність особистості до соціального сприйняття та емпатії: інтерпретація невербальних сигналів (розпізнавання емоцій за мімікою, жестами, тоном голосу). конфліктна чутливість (вміння виявляти напруження в діалозі та запобігати ескалації).

Інтерактивний критерій – він оцінює ефективність участі у спільній комунікативній діяльності: активність у діалозі, вміння працювати в команді.

Рефлексивний критерій, який є компонентом комунікативної компетентності: рівень комунікативної саморегуляції та прогностичні здібності- можливість передбачати наслідки комунікативних дій у професійному контексті.

Нами було визначено три ключові рівні формування комунікативних умінь у майбутніх фахівців: мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, когнітивний.

1. Мотиваційно-ціннісний критерій відображав наявність внутрішніх спонукань до оволодіння професійно значущими комунікативними вміннями, зокрема – сформованість мотивів, професійно орієнтованих цінностей, цілей, установок. Він характеризує ставлення здобувача до професійної діяльності як до важливої життєвої цінності, визначає потребу в саморозвитку та підвищенні професійної компетентності. Зазначений критерій виконує регулятивну функцію,

оскільки саме на його основі формуються й розвиваються інші компоненти професійної компетентності.

2. Когнітивний критерій охоплював рівень засвоєння здобувачами знань, що стосуються комунікативної сфери професійної діяльності. До нього належать: розуміння теоретико-методологічних засад професійної взаємодії, обізнаність із чинною нормативно-правовою базою, орієнтація у сучасних інформаційних технологіях, а також усвідомлення вимог, які висуваються до фахівця з управління персоналом у контексті професійного спілкування.

3. Діяльнісний критерій характеризував практичний рівень сформованості комунікативних умінь та навичок. Він виявляється через здатність здобувача обирати ефективні стратегії поведінки у процесі професійної взаємодії, вирішувати практичні комунікативні завдання, демонструвати готовність до реалізації власного потенціалу в професійній сфері. Зміст цього критерію охоплює поведінкові прояви, що підтверджують наявність сформованих комунікативних компетентностей, а також успішність виконання професійних функцій у сфері управління [61, с. 685].

Впродовж реалізації третього етапу відбулося польове дослідження, в межах якого було визначено цільову аудиторію – студенти 1-2-го курсів Мукачівського кооперативного фахового коледжу бізнесу, спеціальностей: 071 Облік та оподаткування, 241. Готельно-ресторанна справа та 072. Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок. Реалізовано збір емпіричних даних через Google Форму із дотриманням етичних норм (анонімність, добровільна участь, пояснення мети дослідження).

На основі отриманих даних було сформовано результати, які зафіксовано у вигляді таблиць та рисунків. Здійснено також кількісний аналіз, в ході якого виконано підрахунок загальної кількості балів кожного респондента та визначено рівень їх комунікативної сформованості – високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості комунікативних умінь (показник в межах 41-50 балів) характеризується наявністю сформованої, гнучкої та ефективної комунікативної компетентності, що проявляється у здатності студента впевнено вступати в міжособистісну взаємодію, будувати діалогічне спілкування, виявляти повагу до співрозмовника, адекватно реагувати на комунікативні ситуації. Такі студенти вільно володіють вербальними й невербальними засобами комунікації, уміють регулювати власний емоційний стан, конструктивно розв'язують конфліктні ситуації, проявляють високий рівень емпатії, рефлексії та самоконтролю.

Їхнє мовлення відзначається логічністю, структурованістю, доречністю використаних мовленнєвих засобів, стилістичною адекватністю до ситуації. У процесі професійної підготовки вони активно виявляють ініціативу, беруть участь у дискусіях, володіють навичками переконання, аргументації, активного слухання та комунікативного лідерства.

Середній рівень сформованості (показники в межах 26-40 балів). Відповідає рівню часткової сформованості комунікативних умінь. Студенти з таким рівнем демонструють загальну здатність до ефективної комунікації, однак мають труднощі в окремих аспектах: не завжди вміють обирати адекватні мовленнєві стратегії, іноді припускаються помилок у побудові висловлювань, обмежено користуються невербальними засобами спілкування, можуть проявляти невпевненість у нових або складних комунікативних ситуаціях.

У них спостерігається часткова сформованість навичок активного слухання, емпатії, рефлексії. Вони прагнуть до взаємодії, проте потребують вдосконалення у сфері комунікативної культури, що передбачає цілеспрямовану педагогічну підтримку, включення в інтерактивні види навчальної діяльності (тренінги, рольові ігри, кейс-методи тощо).

Такі студенти здатні працювати в групі, підтримувати конструктивне спілкування, однак можуть мати труднощі в умовах комунікативної напруги або в ситуаціях, що вимагають високого рівня соціальної чутливості.

Низький рівень сформованості (показники в межах 10-25 балів) – фіксує недостатній розвиток комунікативної компетентності, що суттєво ускладнює процес міжособистісної та професійної взаємодії. Студенти з таким рівнем демонструють низьку мовленнєву активність, утруднення у формулюванні власної думки, брак впевненості у процесі спілкування, труднощі з розумінням співрозмовника. Їх мовлення може бути фрагментарним, нечітким, стилістично невідповідним ситуації. Наявна схильність до уникнення комунікації або пасивного сприйняття інформації, відсутність зацікавленості у партнерській взаємодії.

Такі здобувачі потребують посиленої педагогічної уваги, індивідуалізованого підходу, системної корекційної роботи, спрямованої на подолання комунікативних бар'єрів. У такому випадку доцільними є використання психолого-педагогічного супроводу, елементів арт-терапії, тренінгів особистісного зростання, розвитку емоційного інтелекту.

Визначені нами рівні сформованості комунікативних умінь дозволили не лише об'єктивно оцінити наявний стан розвитку комунікативної компетентності у респондентів, а й стали базисом для розробки індивідуальних та групових педагогічних освітніх траєкторій, спрямованих на підвищення ефективності їхньої підготовки до професійної діяльності.

В межах третього етапу емпіричного дослідження було реалізовано також якісний аналіз, що дозволило виявити типові труднощі (мовні, психоемоційні, міжособистісні, організаційні), з якими найчастіше стикаються респонденти та сформулювати пропозиції щодо покращення комунікації.

На основі отриманих показників нами заповнювалися діагностичні карти, у яких фіксувалися рівні сформованості комунікативних умінь респондентів (див Додаток Б).

На четвертому заключному етапі дослідження, оперуючи отриманими даними, нами було розроблено програму занять, (на основі виявлених проблем) та рекомендації для викладачів: як розвивати комунікативні вміння у студентів (рольові ігри, дебати, рефлексивні вправи тощо) й загальні пропозиції до освітньої програми закладу щодо інтеграції елементів розвитку soft-skills.

Отже, при проведенні емпіричного дослідженнями, на початку нами було враховано зміст теоретичного аналізу досліджуваної нами проблеми, визначено етапи дослідження та обрано діагностичний інструментарій, який дозволив виявити умови формування комунікативних умінь респондентів та показники ефективності комунікативних умінь у студентів ЗФПО.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

До сформованої нами анкети дослідження увійшли десять тверджень, спрямованих на виявлення рівня розвитку комунікативних умінь респондентів, а саме: здатності до встановлення контактів, активного слухання, чіткого самовираження, емоційної чутливості, командної взаємодії тощо. Також респондентам були запропоновані два відкриті запитання щодо труднощів у комунікації, які найчастіше виникали у них під час навчального процесу або позааудиторного спілкування та заходів, які б могли, на їх думку, сприяти покращенню комунікативних умінь.

Кожне твердження оцінювалося за п'ятибальною шкалою Лікерта, де респонденти повинні висловити ступінь своєї позиції (завжди/часто/іноді/рідко). Варіанти відповідей подаються у вигляді градацій і обраховуються за п'ятибальною шкалою, в межах якої: 5 балів відповідають варіанту «завжди», а 1 – «ніколи» (див. Додаток А).Зведені результати отримані нами в ході емпіричного дослідження, представлено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати анкетного опитування щодо рівня сформованості комунікативних умінь респондентів

№	Твердження	Завжди (5), к-сть респондентів	Часто (4), к-сть респондентів	Іноді (3), к-сть респондентів	Рідко (2) / Ніколи(1), к-сть респондентів
1	Я легко встановлюю контакт із незнайомими людьми	16	9	8	8
2	Умію слухати інших, не перебиваючи	14	12	10	5
3	Вмію чітко і логічно висловлювати думки	9	13	8	11
4	Можу стримано поводитися у конфлікті	7	12	15	7
5	Враховую емоції співрозмовника	11	9	16	5
6	Умію вести діалог без тиску на партнера	6	9	20	6
7	Отримую схвальні відгуки про свою комунікацію	4	8	23	7
8	Вільно почуваюся під час виступів	8	5	18	10
9	Ефективно працюю в команді	9	11	15	6

10	Отримую задоволення від спілкування	14	16	8	3
----	-------------------------------------	----	----	---	---

У результаті аналізу отриманих даних було обчислено середній бал за кожним твердженням, що дозволило здійснити якісну інтерпретацію рівня сформованості комунікативних умінь. Встановлено, що усі твердження отримали середні значення в межах від 3,15 до 3,96 балів, що свідчить про середній рівень розвитку комунікативних умінь серед студентів.

Найвищий середній показник зафіксовано за твердженням «отримую задоволення від спілкування» (3,96 балів), що вказує на сформовану позитивну мотивацію до комунікативної взаємодії та внутрішню потребу в ній. Високий результат (3,79 балів) отримало також твердження «умію слухати інших, не перебиваючи», що засвідчує здатність до емпатійного слухання, дотримання етикету комунікації та орієнтацію на партнерську взаємодію.

Водночас, найнижчий результат спостерігається за твердженням «вільно почуваюся під час виступів» (3,15 балів), що свідчить про певні труднощі у публічному самовираженні, можливу невпевненість під час презентацій, відповідей перед аудиторією або виконання ролі лідера в комунікативному просторі. Порівняно низький бал також отримано за твердженням «отримую схвальні відгуки про свою комунікацію» (3,21 балів), що може вказувати на обмежену рефлексію студентів щодо ефективності власної комунікативної поведінки або нестачу зворотного зв'язку в освітньому середовищі.

Показники за такими твердженнями, як «вмію чітко і логічно висловлювати думки» (3,35 балів), «можу стримано поводитися у конфлікті» (3,38 балів), «умію вести діалог без тиску на партнера» (3,29 балів), «враховую емоції співрозмовника» (3,57 балів) та «ефективно працюю в команді» (3,49 балів)

засвідчують наявність базових комунікативних умінь у більшості студентів, однак також виявляють потребу у їх цілеспрямованому вдосконаленні.

Узагальнюючи результати, можна констатувати, що респонденти в основному мають сформовану загальну комунікативну компетентність на середньому рівні. Останнє дозволяє ефективно формувати фахові комунікативні уміння за умов впровадження цілеспрямованих педагогічних стратегій: тренінгів, групових практик, рольових ігор, моделювання реальних комунікативних ситуацій.

З огляду на отримані результати, доцільним є посилення розвитку таких компонентів, як публічне мовлення, формування впевненості у вираженні власної думки, а також забезпечення регулярного зворотного зв'язку щодо ефективності комунікативної поведінки студентів у навчальному процесі.

Наступним блоком нашого аналізу стали відповіді респондентів на два відкриті запитання із множинними варіантами вибору. Так, щодо труднощів комунікації, які виникають у них під час навчального та поза навчального процесів нами виявлено такі тенденції. 41% респондентів відчувають страх публічних виступів та емоційне хвилювання, що супроводжується надмірним емоційним хвилюванням. 34% респондентів дуже часто стикаються із невміннями чітко формулювати власні думки, 24% відчувають труднощі, пов'язані з невербальними бар'єрами (зоровий контакт, впевненість), а також груповою комунікацією, яка для частини студентів є зоною емоційного дискомфорту. Узагальнено результати отримані в контексті цього блоку анкети представлено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Труднощі у комунікації респондентів під час навчального процесу або позааудиторного спілкування (у %)

Тип труднощів	Кількість студентів	Відсоток (%)
---------------	---------------------	--------------

Страх виступів, хвилювання під час публічного мовлення	17	41,5%
Невміння чітко формулювати думки	14	34,1%
Недостатній словниковий запас / труднощі з добором лексики	10	24,4%
Залежність від емоцій, дратівливість у конфліктних ситуаціях	9	22,0%
Пасивність у груповій роботі, небажання брати ініціативу	8	19,5%
Невпевненість у незнайомому середовищі	7	17,1%
Труднощі з активним слуханням, перебивання співрозмовника	5	12,2%
Уникнення зорового контакту або мовна скута поведінка	4	9,8%

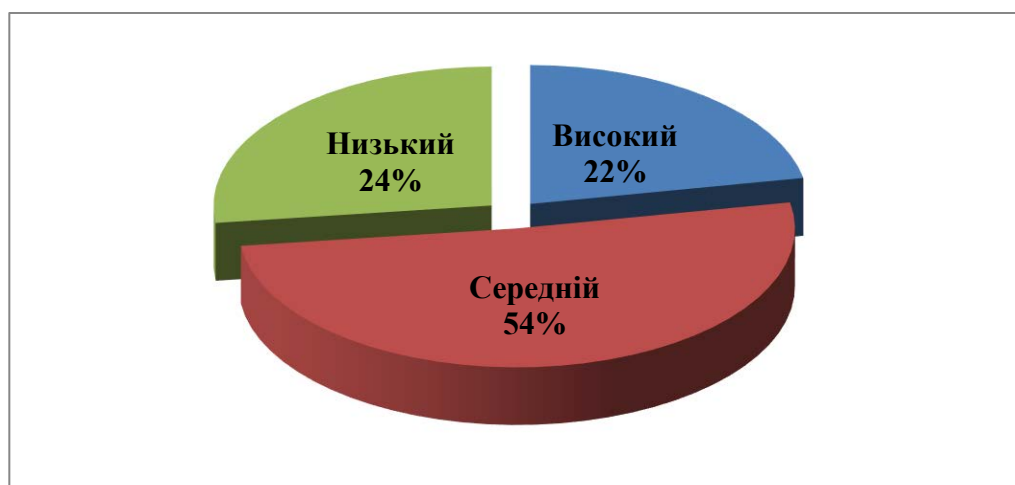
На запитання щодо заходів (множинний варіант вибору), які респонденти вважають найбільш дієвими в контексті покращення комунікативних умінь було визначено тренінгові форми навчання (риторика, публічне мовлення) – понад 50% опитаних, активні методи навчання – рольові ігри, дискусії, групові обговорення та практичні завдання, що, на думку опитаних, дозволяє формувати навички у реальних або змодельованих ситуаціях. Також респонденти відзначили потребу у створенні сприятливого освітнього середовища, яке передбачає позааудиторну активність, співпрацю, самопрезентацію, взаємодію з реальними практиками. Узагальнено результати отримані в контексті цього блоку анкети представлено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Заходи покращенню комунікативних умінь (у %)

Запропоновані заходи	К-сть студентів	Відсоток (%)
Тренінги з розвитку комунікації, риторики, публічних виступів	23	56,1%
Рольові ігри, кейс-методи, ділові ігри	17	41,5%
Більше практичних занять з обговоренням проблемних ситуацій	15	36,6%
Участь у студентських дебатах, дискусійних клубах	12	29,3%
Впровадження міжособистісних комунікативних вправ у навчальний процес	11	26,8%
Проведення майстер-класів за участю фахівців-практиків	10	24,4%
Командні проекти з презентаціями результатів	9	22,0%
Психологічні тренінги з подолання сором'язливості та розвитку впевненості	8	19,5%
Збільшення позааудиторної взаємодії (волонтерство, заходи, фестивалі тощо)	6	14,6%
Індивідуальні консультації з викладачами щодо мовленнєвих навичок	4	9,8%

Оперуючи отриманими емпіричними даними та критеріями сформованості комунікативних умінь, нами визначено три рівні, які властиві респондентам: високий (22%, 9 осіб); середній (54%, 22 особи); низький (24%, 10 осіб) (див. Рис. 2.1).

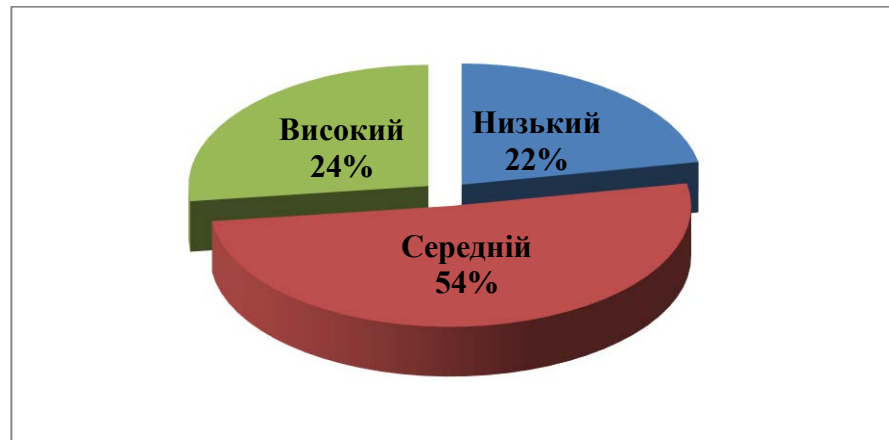

Рис. 2.1. Рівні сформованості комунікативних умінь респондентів

Респонденти з високим рівнем комунікативних умінь (22%) характеризуються стійкою здатністю ефективно взаємодіяти з різними співрозмовниками, володіють високим рівнем мовленнєвої культури, вміють чітко і переконливо висловлювати свої думки, адаптувати стиль спілкування залежно від ситуації, підтримувати діалог і слухати співрозмовника. Високий рівень сформованості комунікативних умінь також передбачає наявність навичок невербального спілкування, здатність до ефективного керування власними емоціями під час взаємодії та гнучкість у сприйнятті чужих позицій. Більшість респондентів мають середній рівень комунікативних умінь (54%), що свідчить про наявність базових навичок ефективного спілкування, проте з певними обмеженнями. Вони здатні підтримувати діалог, висловлювати свої думки, проте

іноді відчувають труднощі у виборі відповідного стилю спілкування залежно від ситуації чи співрозмовника. У таких осіб також можливі труднощі у розпізнаванні невербальних сигналів інших, що впливає на якість взаєморозуміння. Респонденти з низьким рівнем комунікативних умінь (24%) демонструють значні труднощі у міжособистісній взаємодії. У них спостерігається нестача базових навичок ефективного спілкування, що проявляється у невпевненості, замкнутості, страху висловлювати свої думки або брати участь у дискусіях. Ця група респондентів часто уникає активної участі у спілкуванні, що негативно позначається на їх соціальній адаптації та навчальній мотивації. Також нами було проаналізовано особливості сформованості у респондентів мотиваційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів їх комунікативних умінь (табл. 2.4).

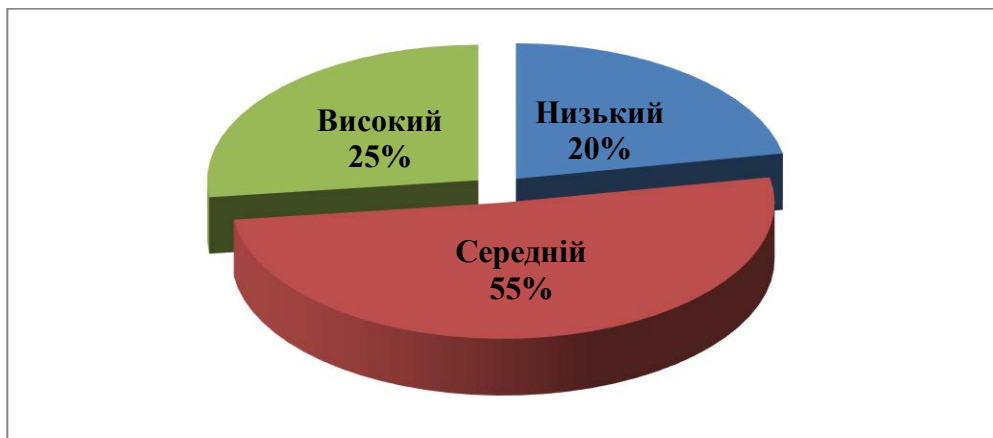
Мотиваційно-ціннісний компонент, який відображає внутрішню готовність, зацікавленість і позитивне ставлення до процесу спілкування, а також усвідомлення важливості комунікативних умінь для особистісного та професійного розвитку. За результатами дослідження, серед 41 респондента спостерігається така динаміка рівнів: високий рівень мотивації та ціннісного ставлення мають 24% респондентів. Ці особи активно прагнуть до розвитку комунікативних навичок, усвідомлюють їх важливість і проявляють внутрішню зацікавленість у ефективній взаємодії. Середній рівень становить близько 54%. Цим респондентам властива певна мотивація, але вона не завжди стабільна, що може впливати на ефективність комунікації у різних ситуаціях. Низький рівень мотивації фіксується у 22% респондентів, що демонструє їх небажання удосконалювати свої комунікативні уміння (див. Рис. 2.2).

Рис. 2.2. Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту комунікативних умінь респондентів

Когнітивний компонент характеризує рівень знань, розуміння та усвідомлення принципів, правил і технологій комунікації, а також здатність аналізувати і регулювати власну комунікативну поведінку. Розподіл рівнів виглядає наступним чином: високий рівень демонструють 25% респондентів, вони добре розуміють механізми взаємодії і вміють застосовувати знання на практиці. Середній рівень спостерігається у 55% респондентів, які мають базові знання, проте потребують практики для глибшого усвідомлення комунікації. Низький рівень виявлено у 20%, що свідчить про досить непогане знання комунікації (див. Рис. 2.3).

Діяльнісний компонент відображає практичні навички та вміння комунікації у реальних ситуаціях, а також здатність адаптуватися до різних стилів спілкування.

Рис. 2.3. Рівні сформованості когнітивного компоненту комунікативних умінь респондентів

Високий рівень практичних умінь зафіксовано у 18% респондентів, які впевнено і ефективно реалізують комунікативні уміння, активно взаємодіють із співрозмовниками та успішно долають комунікативні труднощі. Середній рівень характерний для 53% респондентів, які володіють основними навичками комунікації, але іноді стикаються з проблемами у їх застосуванні на практиці. Низький рівень виявлено у 29% респондентів, які потребують інтенсивної практичної підтримки і розвитку, оскільки не завжди можуть адекватно реалізувати комунікативний процес, що негативно впливає на їхню взаємодію з іншими(див. Рис. 2.4).

Рис. 2.4. Рівні сформованості діяльнісного компоненту комунікативних умінь респондентів

У табл. 2.4 показано розподіли студентів за рівнями сформованості комунікативних умінь за сукупністю критеріїв.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості комунікативних умінь студентів

Критерії	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	абсол.	У %	абсол.	у %	абсол.	у %
Мотиваційно-ціннісний	10	24	22	54	9	22
когнітивний	11	25	23	55	7	20
Діяльнісний	8	18	21	53	12	29
Середнє зважене	9	22	22	54	10	24

З'ясовано, що найбільше студентів з вищим рівнем сформованості комунікативних умінь – за когнітивним критерієм (25%), найбільше з низьким рівнем (29%) – за діяльнісним критерієм.

Висновки до розділу 2

Використання для емпіричної частини дослідження було обрано метод усного (анкетного) опитування за допомогою Google-форми, зокрема розробленої авторської анкетидало змогу отримати результати, що підтверджують значення активної комунікації в освітньому процесі. Отримані результати емпіричного дослідження дозволяють вести мову про неоднорідність рівнів сформованості комунікативних умінь серед респондентів. Респонденти з високим рівнем

комунікативних умінь (22%) характеризуються стійкою здатністю ефективно взаємодіяти з різними співрозмовниками, володіють високим рівнем мовленнєвої культури, вміють чітко і переконливо висловлювати свої думки, адаптувати стиль спілкування залежно від ситуації, підтримувати діалог і слухати співрозмовника. Високий рівень сформованості комунікативних умінь також передбачає наявність навичок невербального спілкування, здатність до ефективного керування власними емоціями під час взаємодії та гнучкість у сприйнятті чужих позицій.

Більшість респондентів мають середній рівень комунікативних умінь (54%), що свідчить про наявність базових навичок ефективного спілкування, проте з певними обмеженнями. Вони здатні підтримувати діалог, висловлювати свої думки, проте іноді відчують труднощі у виборі відповідного стилю спілкування залежно від ситуації чи співрозмовника. У таких осіб також можливі труднощі у розпізнаванні невербальних сигналів інших, що впливає на якість взаєморозуміння.

Респонденти з низьким рівнем комунікативних умінь (24%) демонструють значні труднощі у міжособистісній взаємодії. У них спостерігається нестача базових навичок ефективного спілкування, що проявляється у невпевненості, замкнутості, страху висловлювати свої думки або брати участь у дискусіях. Ця група респондентів часто уникає активної участі у спілкуванні, що негативно позначається на їх соціальній адаптації та навчальній мотивації.

Найбільше студентів з вищим рівнем сформованості комунікативних умінь – за когнітивним критерієм (25%), найбільше з низьким рівнем (29%) – за діяльнісним критерієм. Близько половини респондентів потребують подальшого вдосконалення комунікативних умінь. Особливої уваги потребує група з низьким рівнем, для якої необхідне впровадження системних заходів формування комунікативних умінь, що забезпечить покращення їх адаптації в навчальному середовищі та майбутній професійній діяльності.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Програма формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти

Завдання закладів фахової передвищої освіти пов'язані з підготовкою висококваліфікованого фахівця, який має необхідні професійно значущі особистісні якості, що дозволяють здобувачам успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто не зупинятися у своєму розвитку. Складовою професійної підготовки, на думку І. Зязюна, Г. Сагач та інших науковців, є також процес виховання в майбутнього фахівця комунікативних якостей, що забезпечують оптимальне спілкування і міжособистісну взаємодію [60, с. 195].

Для успішного вирішення питань формування комунікативних умінь важливо мати точне уявлення про специфіку комунікативної діяльності студентів як майбутніх фахівців, особливості їх живого мовлення, вміння слухати, переконувати, здійснювати непідготовлену комунікацію, ініціювати спілкування та вміння самопрезентувати себе [62, с.104]. Також дуже важливо уявляти структуру цього процесу, знати, які психолого-педагогічні вміння забезпечують його здійснення, яким чином можна удосконалювати індивідуальну роботу зі студентами. Як відмічає О. Удалова, науковцями виокремлено чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії (за В. Кан-Каликом):

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап). Це перший етап планування й розробки змісту, структури, методів спілкування. Плануються можливі способи комунікації, прогнозується сприймання студентом змісту взаємодії, зосередженість на спільній роботі зі студентами, на розвитку їх. Викладач обговорює взаємодію зі студентом з метою зацікавити його, створити творчу атмосферу та виявити його індивідуальність.

2. Початковий етап комунікації. Його мета – установлення емоційного й творчого контакту в педагогічній взаємодії. В. Кан-Калик називає цей етап «комунікативна атака»; у цей період стимулюється ініціатива студента, що дає змогу керувати спілкуванням. Тому тьютору важливо оволодіти технікою швидкого включення у комунікативний процес зі студентами, а також ознайомитися з прийомами самопрезентації та динамічного впливу.

3. Керування спілкуванням. Це свідома й цілеспрямована організація взаємодії викладач студент відповідно до визначеної мети. Здійснюється обмін інформацією, оцінками з приводу обговорюваної проблеми, створюється атмосфера творчості, щоб дати студенту змогу вільно себе виявляти в процесі обговорення проблеми. Педагог надає можливість студенту аналізувати проблему. Викладач повинен володіти педагогічними методами та програмами з альтернативним підходом при взаємодії зі студентом, виявляти інтерес до студента, сприймати інформацію від нього (активно слухати), висловлювати судження з того чи того приводу, ставити перед ним освітні цілі та вказувати на шляхи їх досягнення.

4. Аналіз спілкування. Головне завдання цього етапу – співвіднесення мети, засобів, результатів взаємодії, а також моделювання подальшого спілкування. Це етап самокоригування [65, с. 330].

Погоджуємося із поглядами багатьох вітчизняних науковців, щодо того, що інтеграція критеріїв сформованості комунікативних умінь у освітній процес повинна ґрунтуватися на принципах:

системності (взаємозв'язок між критеріями та навчальними дисциплінами);
 професійної спрямованості (адаптація критеріїв до специфіки майбутньої професії);

динамічності (можливість корекції з урахуванням результатів моніторингу);

практичної доцільності (орієнтація на реальні комунікативні ситуації у професійній діяльності).

Розвиток й удосконалення комунікативних умінь здобувачів в процесі професійної підготовки можливо реалізувати через: впровадження тренінгів з культури мовлення, практикумів з професійної термінології, інтерактивних форм навчання, таких як професійні імітації (моделювання реальних ситуацій); використання віртуальних тренажерів з ШІ, тощо.

На основі отриманих нами результатів емпіричного дослідження нами було сформовано програму з формування комунікативних умінь у студентів ЗФПО. Ця програма була спрямована на всебічний розвиток студентів, зокрема їхньої здатності до конструктивного діалогу, емоційного контакту, активного слухання, публічного мовлення та адаптації в соціальному середовищі.

Метою програми є формування й розвиток комунікативних умінь студентів шляхом цілеспрямованої педагогічної роботи, що охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивний і діяльнісний компоненти комунікативної компетентності.

Серед основних завдань програми визначено:

- формування позитивного ставлення до комунікації як цінності;
- ознайомлення та оволодіння знаннями щодо стилів спілкування та механізмів взаєморозуміння;

- розвиток практичних навичок слухання, ведення діалогу, регуляції конфліктів;

- формування умов для самопізнання, самоаналізу й рефлексії у спілкуванні.

Завдання 1 – формування позитивного ставлення до комунікації як цінності. Остання розглядається не лише як інструмент обміну інформацією, а як фундаментальна складова соціального буття, яка забезпечує побудову якісних міжособистісних відносин, гармонійний розвиток особистості, досягнення взаєморозуміння та успіху у професійній сфері.

Програма сприяє усвідомленню студентами важливості вміння спілкуватися, відкрито взаємодіяти з іншими, висловлювати свої думки та емоції конструктивно. Завдяки вправам, тренінгам, прикладам із життя та аналізу типових ситуацій, студенти поступово набувають ціннісного ставлення до комунікації як до необхідного і глибоко особистісного процесу.

Завдання 2 – ознайомлення з основами теорії комунікації, стилями спілкування та механізмами взаєморозуміння. Студенти здобувають знання про структуру комунікативного процесу, види і функції спілкування, вербальні й невербальні засоби взаємодії, поняття про бар'єри в комунікації та способи їх подолання. Особлива увага приділяється класифікації стилів спілкування (пасивний, агресивний, асертивний), типам слухання (формальне, активне, емпатійне), а також механізмам досягнення взаєморозуміння, зокрема, через відкритість, рефлексію, уточнення, перефразування.

Завдання 3 – розвиток практичних навичок слухання, ведення діалогу, регуляції конфліктів. У межах програми значна увага приділяється саме діяльнісному компоненту, тобто формуванню практичних умінь і навичок, що дозволяють студентам реалізовувати свої комунікативні наміри в різних ситуаціях, як формальних, так і неформальних. Студенти вчаться слухати уважно і з

повагою, ставити відкриті та уточнювальні запитання, висловлювати думки логічно й послідовно, будувати переконливі аргументи, вести діалог, уникати конфліктів або конструктивно їх вирішувати. У програму включено широкий спектр тренінгових завдань, вправ на розвиток комунікативної гнучкості, рольові ігри, моделювання ситуацій з реального життя, що дозволяють учасникам набувати досвіду ефективної взаємодії.

Завдання 4 – створення умов для самопізнання, самоаналізу й рефлексії у спілкуванні. Програма передбачає включення студентів у рефлексивну діяльність через виконання вправ на самоспостереження, написання рефлексивних есе, обговорення власних моделей спілкування, отримання зворотного зв'язку від одногрупників та викладача. Це сприяє розвитку критичного мислення, саморегуляції, а також формуванню готовності змінювати свою поведінку відповідно до соціальних ситуацій. Таким чином, студенти навчаються не лише ефективно спілкуватися, а й глибше розуміти себе, свої сильні й слабкі сторони у процесі взаємодії з іншими людьми.

Структура програми передбачала реалізацію ряду етапів, в межах яких проводиться цикл занять (див. табл. 3.1, табл. 3.2).

Таблиця 3.1

Етапи програми формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти

Етап	Назва етапу	Основні завдання	Форми роботи
I	Діагностико-мотиваційний	Визначити рівень сформованості комунікативних умінь, сформувати мотивацію	Анкетування, вправи на знайомство, мотиваційні бесіди
II	Розвивально-практичний	Навчити практичним технікам спілкування, розвивати уміння в групі	Тренінги, рольові ігри, дискусії, вправи
III	Підсумково-рефлексивний	Провести аналіз змін, зафіксувати результати, сприяти подальшому розвитку	Рефлексивне есе, самооцінювання, круглий стіл

Таблиця 3.2

Тематичний план проведення занять в межах реалізації програми формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти

№ заняття	Тема заняття	Очікувані результати
Заняття 1.	Вступ. Комунікація: значення, функції	Усвідомлення ролі спілкування, включення в роботу
Заняття 2.	Активне слухання	Формування навичок слухання, емпатії
Заняття 3.	«Я - повідомлення» та асертивність	Уміння висловлювати позицію без конфлікту
Заняття 4.	Подолання бар'єрів у спілкуванні	Розуміння причин непорозуміння
Заняття 5.	Вербальна та невербальна комунікація	Удосконалення мовленнєвої поведінки
Заняття 6.	Публічний виступ і переконання	Тренування впевненого мовлення
Заняття 7.	Конфлікти: розуміння та вирішення	Розвиток конструктивних стратегій
Заняття 8.	Підсумкова рефлексія	Усвідомлення досягнень і змін

Перевірка сформованих навичок студентів ЗФПО під час реалізації програми з формування комунікативних умінь проводиться шляхом їх початкового та підсумкового анкетування; спостереження за участю та активністю під час проведення занять; самооцінювання та рефлексії самих учасників.

Нами визначено критерії та система оцінювання сформованості комунікативних умінь в межах реалізації програми (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Критерії та система оцінювання сформованості комунікативних умінь

Компонент	Критерії оцінювання	Рівні
Мотиваційно-ціннісний	Інтерес до спілкування, позитивне ставлення, активність	Високий / Середній / Низький
Когнітивний	Обізнаність у теорії комунікації, розуміння процесів	Високий / Середній / Низький
Діяльнісний	Здатність ефективно взаємодіяти, слухати, говорити, вирішувати конфлікти	Високий / Середній / Низький

Вважаємо, що реалізація цієї програми забезпечить ефективне формування комунікативних умінь студентів ЗФПО шляхом поетапного впровадження методично обґрунтованих форм роботи, створення умов для самопізнання, формування відповідальності за власну комунікативну поведінку. Пропонована нами програма є адаптивною, має практичну спрямованість та може бути використана педагогами, психологами, кураторами академічних груп як частина цілісної системи виховної та професійної підготовки здобувачів освіти ЗФПО.

Очікувані результати реалізації програми вбачаємо у збільшенні кількості студентів із високим рівнем сформованості комунікативних умінь; посиленні у здобувачів внутрішньої мотивації до спілкування та саморозвитку, підвищенні культури діалогу в студентському середовищі, покращенні міжособистісного клімату в групах. У ході впровадження програми передбачається досягнення низки якісних змін, що мають важливе значення для формування комунікативної компетентності як ключової складової професійної готовності студентів.

Насамперед, очікується зростання кількості студентів із високим рівнем сформованості комунікативних умінь. Це означає, що у результаті систематичної роботи з розвитку мотиваційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів, студенти матимуть сформовані навички активного слухання, точного та логічного вираження думок, вміння адаптуватися до ситуацій спілкування, підтримувати конструктивний діалог, уникати та вирішувати конфлікти. Високий рівень комунікативної компетентності проявлятиметься у впевненості, ініціативності у взаємодії, вмінні співпрацювати у групі, що, у свою чергу, стане основою їхньої ефективної професійної комунікації.

Другим очікуваним результатом є посилення внутрішньої мотивації до спілкування та саморозвитку. Завдяки створенню сприятливого навчального середовища, використанню активних методів навчання, розвитку рефлексивних умінь та індивідуального підходу, студенти поступово починають усвідомлювати

важливість комунікації не лише як навчальної або професійної навички, а як складника особистісного зростання. Формується ціннісне ставлення до взаємодії з іншими людьми, з'являється прагнення вдосконалювати себе, розвивати емоційний інтелект, покращувати власну мовленнєву культуру. Таке зростання внутрішньої мотивації є потужним стимулом для подальшої самореалізації студентів як у навчальній, так і в соціальній сфері.

Третім важливим результатом є підвищення культури діалогу в студентському середовищі. Програма сприяє формуванню поваги до думок інших, навичок ведення аргументованої дискусії, толерантного ставлення до альтернативних позицій. В умовах тренінгової та групової роботи студенти навчаються не лише висловлювати власну точку зору, а й слухати, приймати іншу думку без осуду, будувати діалог, заснований на принципах взаємоповаги, рівноправності та відкритості. В результаті відбувається загальний ріст культури міжособистісного спілкування, знижується рівень агресивності, уникання контактів чи неефективної комунікації. Студенти стають більш відкритими до співпраці, здатними вирішувати суперечності цивілізованим шляхом.

Ще одним суттєвим результатом реалізації програми є покращення міжособистісного клімату в студентських академічних групах. Завдяки розв'язанню комунікативних труднощів, набуттю навичок ефективного спілкування та співпраці, студенти краще розуміють одне одного, виявляють більшу підтримку, доброзичливість і згуртованість. Зменшується кількість конфліктних ситуацій, підвищується рівень довіри між учасниками навчального процесу, формується позитивна атмосфера у групі, що є запорукою продуктивної навчальної діяльності. Такий мікроклімат не лише сприяє ефективному засвоєнню знань, а й формує соціальні компетентності, важливі для подальшого життя та професійної діяльності.

Отже, реалізація програми формування комунікативних умінь дозволить, на нашу думку, досягти суттєвих змін у розвитку студентів: підвищити якість їх взаємодії, оптимізувати навчальну мотивацію та групову згуртованість. Останнє виступає базисом професійної підготовки здобувачів і свідчить про доцільність і актуальність впровадження таких програм у практику освітньої діяльності ЗФПО.

3.2. Рекомендації щодо вдосконалення процесу формування комунікативних умінь у студентів закладів фахової передвищої освіти

Як засвідчує аналіз наукової літератури, спілкування є основою нашого життєдіяльності. Воно супроводжує наше життя і робить його більш комфортним, ефективним, хоча є й негативні аспекти, які виникають з різноманітних причин.

Щодо тематики нашого дослідження, то слід відмітити, що доцільно було запропонувати рекомендації з формування комунікативних умінь студентів ЗФПО не тільки самим студентам, але й педагогічним працівникам цих закладів. Про це ведуть мову значна кількість науковців. Так, до прикладу, А. Квітка акцентує увагу на тому, що слід дотримуватись чіткого алгоритму дій при формуванні відповідних компетенцій майбутніх фахівців. У своїх методичних рекомендаціях науково-педагогічним працівникам з формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх фахівців в процесі професійної підготовки їх як науковців пропонує дотримуватись педагогами вимог наукових підходів (діяльнісного, особистісно-орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, соціокультурного тощо); враховувати вимоги багатьох принципів (як загальних – науковості, системності, індивідуального підходу, зв'язку теорії із практикою, наочності, самостійності й активності, професійної спрямованості, так і спеціальних – андрагогіки, креативності, проблемності, суб'єкт-суб'єктної

взаємодії, варіативності); враховувати специфіку професійної діяльності майбутніх фахівців тощо [30, с. 62].

У цьому контексті О. Мимренко також відмічає, що комунікативні компоненти є складовою професійного зростання науково-педагогічних працівників закладів професійної освіти. Вчена констатує, що викладач є активним учасником комунікаційного процесу. Він забезпечує взаємозв'язок у передачі та отримання інформації від учасників освітнього процесу; налагоджує й встановлює з ними комунікацію, які сприяють взаємовідносинам на основі діалогу, емоційного комфорту студентів в процесі навчання і в поза навчальний час. У підсумку вчена зазначає, що саме від викладачів залежить становлення професійної компетентності майбутніх фахівців [43].

Рекомендації педагогам закладів фахової передвищої освіти щодо розвитку й удосконалення комунікативних умінь студентів:

1. Компетентно підходити до розробок освітніх програм з врахуванням сучасних викликів, вимог щодо професійної комунікації майбутніх фахівців.
2. Підвищувати комунікативну культуру як серед колег, так і між викладачем і студентом.
3. Розробляти та впроваджувати в освітній процес діалогові, тренінгові методики розвитку партнерської моделі взаємодії між учасниками освітнього процесу (викладач-викладач, викладач-студент, студент-студент).
4. Здійснювати залучення здобувачів освіти до практичної діяльності (волонтерство, студентське самоврядування, участь у вебінарах, дебатах, круглих столах, конференціях тощо).
5. Забезпечувати постійний розвиток педагогів через участь у різноманітних заходах (участь у конференціях, вебінарах, круглих столах; курси підвищення кваліфікації тощо).

6. Практикувати читання відповідної літератури для кращого розуміння всіх особливостей сучасної комунікації.

7. Розвивати рефлексію та емпатію студентів із застосуванням інтерактивних методів.

8. Підвищувати власну культуру спілкування із застосуванням різноманітних засобів комунікації.

9. Вміти попереджати й уникати конфліктних ситуацій, а у разі їх виникнення застосовувати ті стратегії, які б дозволили вирішити конфліктні моменти з найменшими втратами для обох сторін.

10. Дотримуватись правил ефективного спілкування.

Ми погоджуємось з твердженнями вчених, що багато чого залежить від педагогів, від їх уміння комунікувати зі студентами, але слід також відмітити, що не треба зменшувати в цьому процесі й ролі самих здобувачів освіти. Звісно, можна враховувати вікові, індивідуальні особливості майбутніх фахівців, але вони самі повинні бути вмотивованими, компетентними щодо розвитку власних комунікаційних умінь.

Заслуговує на увагу дослідження групи вчених (О. Волошина, Л. Доценко, І. Каряка), в якому запропоновано цілу низку порад щодо розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців-психологів), ось деякі з них: участь у різноманітних тренінгах з розвитку комунікативних навичок та комунікативної сфери загалом; вивчення віршів, пісень, прозових творів, які містять діалог; кожного дня вивчати по 10 нових слів з різних сфер/напрямків діяльності; відвідувати різноманітні гуртки (у тому числі й психологічні); бути учасником різноманітних громадських організацій, займатися волонтерством; взяти собі за правило – знайомитись з новими людьми тощо [21, с. 104].

У сфері професійної освіти пропонують свої рекомендації І. Герасимова та Н. Герасімова. Умовами ефективного формування комунікативних умінь

майбутніх фахівців є процес підготовки до комунікативної діяльності в умовах навчання в навчальному закладі; формування в здобувачів освіти рефлексивного ставлення до комунікативних особливостей їх майбутньої професійної діяльності; спрямованість на вдосконалення способів й прийомів ділового спілкування й професійної діяльності; «управління процесом формування комунікативних умінь з урахуванням змісту, структури, етапів і логіки цього процесу» тощо [12, с. 1102].

Можна наводити ще безліч прикладів, але всі вони відносяться до того, що комунікація особистості є досить складним процесом, тому яким чином цей процес буде проходити – залежить від самої особистості, її бажання, цілей, потреб та мотивів. Доцільними, на наш погляд будуть такі **практичні рекомендації**:

1. Не зациклюватись на негативних моментах під час спілкування з іншими, а шукати шляхи налагодження комунікації.
2. Читати наукову, навчальну й художню літературу, що сприятиме розширенню світогляду щодо себе та інших.
3. Вчитися на помилках інших, вміти аналізувати ці помилки.
4. Розвивати уміння не тільки відчувати іншу людину (її інтелектуальні, емоційні стани), але й її розуміти.
5. Розвиток умінь не тільки щодо сприймання та встановлення контактів, але в впливу на співрозмовника.
6. Вчитися контролювати свої висловлювання, поведінку по відношенню до інших людей, їх поглядів, поведінки тощо.
7. Оволодівати культурою спілкування.
8. Вміти визначати проблемні моменти в комунікації з іншими та використовувати різноманітні техніки щодо вирішення цих проблем.
9. Вміти відстоювати власні погляди, аргументувати їх.
10. Займатися постійно саморозвитком.

Отже, усі розглянуті нами рекомендації щодо формування й розвитку комунікаційних умінь особистості, спрямовані на вдосконалення процесу формування комунікативних умінь студентів в освітньому середовищі закладу фахової передвищої освіти. Особливу увагу акцентуємо на необхідності оновлення змісту освітніх програм, впровадження інноваційних методів навчання, підвищення комунікативної культури викладачів та активізації взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Такий підхід сприятиме формуванню комунікативних умінь особистості, здатної до ефективної професійної діяльності та соціальної взаємодії.

Висновки до розділу 3

Комунікативні уміння є невід'ємною складовою професійної підготовки студентів ЗФПО. Саме вони забезпечують здатність майбутніх фахівців ефективно взаємодіяти в умовах їх майбутньої професійної діяльності.

Процес формування комунікативних умінь потребує цілісного та системного підходу, який поєднує в собі теоретичну підготовку та практичне закріплення навичок. Успішне оволодіння комунікативними уміннями можливе за умови цілеспрямованого навчального впливу, зокрема шляхом проведення тренінгів, інтерактивних занять, моделювання ситуацій спілкування, розв'язання конфліктів тощо.

Запропонована програма формування комунікативних умінь спрямована на розвиток таких компонентів, як уміння слухати, говорити, вести діалог, висловлювати думки, переконувати, уникати непорозумінь і конструктивно вирішувати конфлікти.

Рекомендації щодо вдосконалення процесу формування комунікативних умінь акцентують увагу на необхідності оновлення змісту освітніх програм, впровадження інноваційних методів навчання, підвищення комунікативної культури викладачів та активізації взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу (не зациклюватись на негативних моментах під час спілкування з іншими, а шукати шляхи налагодження комунікації; читати наукову, навчальну й художню літературу, що сприятиме розширенню світогляду щодо себе та інших; вчитися на помилках інших, вміти аналізувати ці помилки; розвивати уміння не тільки відчувати іншу людину (її інтелектуальні, емоційні стани), але й її розуміти; розвиток умінь не тільки щодо сприймання та встановлення контактів, але в впливу на співрозмовника; вчитися контролювати свої висловлювання, поведінку по відношенню до інших людей, їх поглядів, поведінки тощо; оволодівати культурою спілкування; вміти визначати проблемні моменти в комунікації з іншими та використовувати різноманітні техніки щодо вирішення цих проблем; вміти відстоювати власні погляди, аргументувати їх; займатися постійно саморозвитком). Такий підхід сприятиме формуванню комунікативних умінь особистості, здатної до ефективної професійної діяльності та соціальної взаємодії.

Застосування практичних рекомендацій, розроблених на основі емпіричних досліджень, сприятиме не лише покращенню формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти, а також створенню більш позитивного освітнього середовища для студентів, підвищенню якості викладання та загальної комунікативної культури.

Підтверджено сформовану гіпотезу дослідження, яка полягала у тому, що якщо цілеспрямовано діагностувати й аналізувати рівень сформованості комунікативних умінь студентів закладу фахової передвищої освіти, то це дозволить виявити типові труднощі із якими вони стикаються і запропонувати

ефективні педагогічні інструменти розвитку комунікативних умінь в системі професійної освіти.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретико-емпіричного дослідження проблеми формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти дало підстави зробити низку важливих висновків.

На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження з'ясовано, що поняття «комунікативні уміння» розглядається як комплекс інтелектуально-мовленнєвих і соціально-психологічних здібностей особистості, які забезпечують результативну міжособистісну та професійну взаємодію.

Сформульовано авторське бачення комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти як інтегрованої сукупності спеціально організованих способів діяльності, що ґрунтуються на засвоєнні мовленнєвих, соціально-перцептивних та інтерактивних знань і спрямовані на ефективне професійне спілкування в освітньому середовищі.

У структуру комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти входять такі складові, як уміння слухати і чути співрозмовника, ясно й логічно висловлювати думки, адаптувати мовлення до ситуації спілкування, виявляти емпатію, долати комунікативні бар'єри та запобігати конфліктам. Теоретичний аналіз засвідчив, що у педагогічній науці поширеними є особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та аксіологічний підходи до формування комунікативних умінь, що забезпечує цілісне бачення процесу їх розвитку.

Визначено психолого-педагогічні особливості студентів закладів фахової передвищої освіти, що впливають на динаміку розвитку їхніх комунікативних умінь. До таких особливостей віднесено: перехідний вік і процеси самовизначення, підвищену емоційність, потребу у визнанні, комунікативну активність, що формується, а також нерівномірність розвитку соціальних і

професійних навичок. Ці чинники зумовлюють потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі на процес становлення комунікативної компетентності.

Обґрунтовано, що ефективність формування комунікативних умінь студентів залежить від ряду умов, серед яких провідну роль відіграють: створення комунікативно-сприятливого освітнього середовища, інтеграція навчального і позааудиторного спілкування, використання інтерактивних методів навчання, залучення студентів до ігрових, тренінгових і дискусійних форм взаємодії. Детермінантами, що безпосередньо впливають на рівень розвитку комунікативних умінь, є індивідуальні особливості студентів, стиль педагогічного спілкування викладача, мотивація до взаємодії, а також соціально-психологічний клімат у студентському середовищі.

Визначено критеріїсформованості комунікативних умінь студентів: мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, когнітивний. Мотиваційно-ціннісний критерій відображає наявність внутрішніх спонукань до оволодіння професійно значущими комунікативними вміннями та характеризує ставлення здобувача до професійної діяльності, визначає потребу в саморозвитку та підвищенні професійної компетентності. Когнітивний критерій охоплює рівень засвоєння здобувачами знань, що стосуються комунікативної сфери їх майбутньої професії. Діяльнісний критерій характеризує практичний рівень сформованості комунікативних умінь та навичок, що проявляється через здатність особистості обирати ефективні стратегії поведінки у процесі професійної взаємодії, вирішувати практичні комунікативні завдання, демонструвати готовність до реалізації власного потенціалу в професійній сфері.

У ході емпіричного етапу дослідження здійснено оцінювання рівнів сформованості комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти. Результати анкетування засвідчили, що більшість респондентів мають середній рівень розвитку комунікативних умінь, водночас виявлено окремі

труднощі у сферах конструктивного діалогу, активного слухання та врегулювання конфліктів. Отримані дані дали підстави для розроблення програми формування комунікативних умінь, яку доцільно впроваджувати в систему професійної підготовки закладів освіти різних рівнів.

Запропонована програма формування комунікативних умінь базується на принципах науковості, доступності, інтерактивності, поступовості й цілісності. Вона передбачає поєднання теоретичного ознайомлення з основами комунікації зі спеціально організованими практичними заняттями, спрямованими на розвиток навичок мовленнєвої взаємодії, активного слухання, конструктивного ведення діалогу, вирішення конфліктів і зворотного зв'язку.

На основі отриманих результатів сформульовано рекомендації щодо вдосконалення процесу формування комунікативних умінь як у науково-педагогічного складу навчального закладу, так і у студентів: не зациклюватись на негативних моментах під час спілкування з іншими, а шукати шляхи налагодження комунікації; читати наукову, навчальну й художню літературу, що сприятиме розширенню світогляду щодо себе та інших; вчитися на помилках інших, вміти аналізувати ці помилки; розвивати уміння не тільки відчувати іншу людину (її інтелектуальні, емоційні стани), але й її розуміти; розвиток умінь не тільки щодо сприймання та встановлення контактів, але в впливу на співрозмовника; вчитися контролювати свої висловлювання, поведінку по відношенню до інших людей, їх поглядів, поведінки тощо; оволодівати культурою спілкування; вміти визначати проблемні моменти в комунікації з іншими та використовувати різноманітні техніки щодо вирішення цих проблем; вміти відстоювати власні погляди, аргументувати їх; займатися постійно саморозвитком.

Також доцільним є оновлення змісту освітніх програм із урахуванням сучасних вимог до професійної комунікації, підвищення комунікативної культури викладачів, запровадження тренінгових методик та розвиток партнерської моделі

взаємодії між студентами і педагогами. Важливим напрямом удосконалення освітнього процесу є також залучення студентів до практичної діяльності, яка передбачає активне спілкування, як-от: волонтерство, студентське самоврядування, участь у проєктах і дебатах.

Отже, результати дослідження підтвердили, що формування комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти є складним, але керованим процесом, що потребує чітко спланованої педагогічної стратегії, яка враховує вікові та індивідуальні особливості студентів, а також специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності.

Виконання поставлених завдань дослідження дозволило підтвердити висунуту гіпотезу. Застосування практичних рекомендацій, сформульованих на основі емпіричних досліджень, надасть можливість підвищити рівень сформованості комунікативних умінь студентів закладів фахової передвищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзербарт М. М. Сутність поняття «соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 1-4.
2. Альохіна Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. URL: http://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/4336/1/_doc%20%281%29.pdf (дата звернення: 26.06.2025)
3. Барановська Л. В. Формування професійних вербально-комунікативних умінь та навичок – важливий напрям виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості студента. *Всебічний розвиток особистості студента : матеріали науково-практичної конференції*. Ірпінь, 2001. С. 21-26.
4. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К. : Довіра, 2007. 205 с.
5. Боровець О. В. Комунікативна компетентність як умова ефективної професійної діяльності учителя початкової школи. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* Херсон: Айлант. 2011. Вип. 58. Ч.1. С. 203-208.
6. Васянович Г. П., Нагірняк М. Я., Бондар О. С. Формування комунікативних умінь у майбутнього соціального працівника засобами інформаційно-комунікативних технологій. *Сучасні інформації технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : зб. наук. праць*. Розділ: Проблеми використання інформаційних технологій у сучасних закладах освіти. 2020. Випуск 55. С. 31-38.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Вербицька В. І., Стороженко Т. В. Щодо питання комунікативних компетенцій майбутніх фахівців з обліку та оподаткування.

URL:<https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/bb1e57b9-78a6-4576-8271-b64460e129bf/> (дата звернення: 23.06.2025)

9. Вітюк Н. Р. Студентська група як чинник розвитку комунікативних здібностей майбутніх учителів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. Вип. 6. Ч.2. С. 201-211.

10. Власенко Л. В. Соціально-психологічний супровід академічної групи як засіб розвитку культури спілкування студентів: автореф. дис. ... канд. психол, наук: 19.00.05. К. , 2005. 18 с.

11. . Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна із передумов досягнення життєвої мети. *Шлях освіти*. 2001. № 3. С.13-16.

12. Герасімова Н. Є., Герасимова І. В. Вплив комунікативних умінь на самоактуалізацію як складову життєвого простору особистості студента. *Наукові перспективи*. 2024. № 3(45). С. 1091-1105.

13. Герасимова І. В. Формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів готельно-туристичної індустрії : методичні рекомендації. Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2009. 100 с.

14. Гребенюк Л. В., Дубровіна І. В., Аніщенко Н. В. Чинники формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2023. № 4(91). С. 56-61.

15. Гойдош Н. Діалогові технології навчання у системі професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов. *Гуманітар. вісн. держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: науковий збірник*. Серія: Педагогіка. Психологія. Філософія. 2012. Вип. 26. С. 70-75.

16. Горова Л. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. *Витоки педагогічної майстерності*. 2021. Вип. 28. С. 32.

17. Денищич Т. Принципи формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців з історії та політології. *Вісник Львівського університету*. Серія : Філологія. 2010. Вип. 50 С. 203-211.

18. Діхтяренко С. Ю. Вивчення комунікативної компетентності майбутніх психологів в освітньому середовищі ВНЗ. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8142/1/VYVChENNIa_KOMPETENTNOC TI.pdf (дата звернення: 08.06.2025)

19. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості комунікативних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7609/1/%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%0%86%20%D0%9E%D0D0%91> (дата звернення: 23.06.2025)

20. Долинський Є. В. Модель формування комунікативної компетентності майбутніх перекладачів в процесі дистанційного навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 6 (25). С. 34 - 39.

21. Доценко Л. В., Каряка І. В., Волошина О. О. Дискусія як метод розвитку комунікативної компетентності студентів практичних психологів. *Актуальні проблеми психології*. Том 9. Випуск 12. С. 98-106. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/12.pdf> (дата звернення: 08.06.2025)

22. Дружиніна І. А., Хуповцева Н. О. До питання формування комунікативних умінь майбутніх психологів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія. Соціальна психологія; психологія соціальної роботи. 2016. Том №2. С. 132-136.

23. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій.

Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2021. Вип. 60. С. 211-222. <https://vspu.net/sit/index.php/sit/issue/archive> (дата звернення: 27.05.2025)

24. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2021. С. 97.

25. Зінорук А. Сутність поняття «комунікативні уміння». *Молодь і ринок*. №3/301. (2022). С. 196-201. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/255778/256392> (дата звернення: 13.07.2025).

26. Зеленська З. П. Дослідження статевих відмінностей комунікативних умінь учнів основної школи. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. С. 304-311. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v6/i16/35.pdf> (дата звернення: 23.06.2025)

27. Ісаєва О., Шайнер Г. Гуманітарний розвиток студентів як складова системи вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2021. №10 (196). С. 58-62.

28. Каменєва Т. В. Комунікативні вміння як складова професійного мовлення психолога. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр.* 2019. Вип. 15. С. 221-228.

29. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

30. Квітка А. С. Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України. *Інноваційна педагогіка : Теорія і методика професійної освіти*. Том 2., 2021. Випуск 34. С. 61-65.

31. Кердас А. В. Формування програмних результатів навчання під час вивчення студентами-психологами освітньої компоненти «Соціальна психологія» у здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Психологія». *Наукові перспективи*. 2024. № 3(45). С. 1102-1104.

32. Кліш П. А., Хом'як А. П. Комунікативні вміння й навички як важлива складова професіоналізму педагога. *Педагогічний пошук*. 2017. № 3. С. 15-17.

33. Коптєва О. М. Розвиток комунікативних умінь як умова формування соціально-професійної зрілості учнів ПТНЗ. *Innovative solutions in modern science*. 2017. № 5(14). С. 1-16.

34. Корніяка О. М. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. *Психолінгвістика : зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. Вип.8. С. 33-45.

35. Коробка Т. О., Дзинглюк О. С. Розробка інноваційних методів формування компетентнісних умінь студентів закладів вищої освіти транспортної галузі. *Академічні візії : Освіта. Педагогіка*. 2023. Випуск 23. С. 1-8.

36. Крамська З. М., Федорова М. І. Формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи. *Modern engineering and innovative technologies*. Issue 25. Part 5. С. 61

37. Кручек В. А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. А. Кручек. К. , 2004. 19 с.

38. Лук'янчук Н. В. Фасилітативний супровід розвитку комунікативної обдарованості в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2015. 20 с.

39. Максименко І. Г., Шепеленко Т. Л. Теоретико-методичні засади формування комунікативних умінь студентів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. URL: <https://bit.ly/3LvsGwc> (дата звернення: 22.07.2025).

40. Мірошніченко В., Олійник Н. Формування інформаційно-комунікаційної культури майбутніх учителів хімії засобами web-технологій у професійній діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 67. С. 24 – 28.

41. Медвідь О., Подолкова С., Ходцева А. Роль сучасних дистанційних форм навчання в розвитку англомовних комунікаційних компетенцій. 2019. С. 149-155. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/80700/1/Medvid_communicative_competence.pdf;jsessionid=3B49027CC9B9C9703CC0EF27949A0540 (дата звернення: 08.06.2025)

42. Миколів М. Цілі та зміст формування в майбутніх викладачів англомовної компетентності в говорінні та письмі засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 2 (106). С. 307-319.

43. Мимренко О. Розвиток комунікативної компетентності як складової професійного зростання педагогічних працівників закладів професійної освіти. *Професійна педагогіка*. 2020. № 2(21). URL: <https://jrnl.ivet.edu.ua/1/article/view/613> (дата звернення: 01.07.2025)

44. М'ястковська М. О. Формування комунікативних умінь у студентів в процесі розв'язання задач з фізики. *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка : збірник наукових праць*. 2010. С. 113-115. URL: <https://journal/sops.gov.ua/> (дата звернення: 09.06.2025)

45. Остраус Ю. М. Формування комунікативних умінь майбутніх сімейних лікарів в процесі застосування діалогічних технологій навчання. *Сучасні інноваційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців*. Розділ 5. Методологія, теорія, досвід, проблеми. 2018. Вип. 51. С. 334-338.

46. Пентиліук М. І. Текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів. *Українська мова та література в школі*. 2008. № 1. С. 4-6.

47. Пляка Л. В. Психологічні особливості формування комунікативних здібностей у майбутніх провізорів. URL: <https://bit.ly/3KgZ4BE> (дата звернення: 22.07.2025).

48. Пріма Р., Пріма Д., Десятник К. До питання формування професійної компетентності майбутнього педагога. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 3(117). С. 163-171. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%BC%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> (дата звернення: 08.06.2025)

49. Потапчук Т., Онищук В., Мірошніченко В. І. Формування комунікативної культури майбутніх педагогів: аналіз результатів експериментального дослідження. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. № 3.

50. Савченко Г. В. Формування комунікативних умінь майбутніх учителів музичного мистецтва на заняттях оркестрового колективу : автореф. дис. ... к. п. н. : 13.00.02 / Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ, 2025. 22 с.

51. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія : навчальний посібник. 3-тє видання, перероблене, доповнене. Київ: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.

52. Сагач Г. М. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Інститут педагогіки і психології професійної освіти. Ужгород, 1999. 12 с.

53. Саннікова С. Б. Етичні та етично-комунікативні навички та вміння викладача ВНЗ. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/289.pdf> (дата звернення: 19.06.2025)

54. Свида О. В. Теоретичні аспекти дослідження комунікативної компетентності в учнів з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*, 2023. № 2. С. 20-24.

55. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. К. : Ленвіт, 2015. 320 с.

56. Соколова Ю. І. Проект «PROMETHEUS» у розвитку дистанційної освіти України. URL: http://fitu.kubg.edu.ua/images/stories/Departments/kitmd/Internet_conf_17.05.18/sl/1_Sokolova.pdf (дата звернення: 22.06.2025).

57. Соснова К. Розвиток комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. *Дивослово*. 2012. № 7. С. 2-9.

58. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/.pdf> (дата звернення: 23.06.2025).

59. Тамаркіна О. Л. Застосування діалогових технологій в навчальному процесі. *Проблеми лінгвістики й методики викладання мов у контексті входження України в Європейський простір : збірник матеріалів Всеукраїнської інтернет-конференції*. Умань : УНУС, 2016. С. 97-99.

60. Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: навчально-методичний

посібник / авт.: Г. С. Дегтярьова, Л. А. Руденко. К.: Педагогічна думка, 2010. 192 с.

61. Тільняк Н. Формування професійної комунікативної компетентності бакалаврів технічних спеціальностей на засадах комунікативно зорієнтованого підходу. *Наука і техніка*. Серія «Педагогіка». №2 (30). 2024. С. 679-692.

62. Ткаченко В. А. Змістово-структуровані аспекти поняття «комунікативні уміння». *Вісник Черкаського університету*. Серія «Педагогічні науки», 2018. № 10-11. С. 103-105.

63. Тригуб Л. П., Власенко І. В. Комунікативні навички та вміння для ефективного вивчення англійської мови самостійно. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологія. 2019. №40. Т. 2. С. 137-140.

64. Тур О. М. Діалог як важлива умова формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/1756/3/3-1.pdf> (дата звернення: 23.06.2025).

65. Удалова О. Формування комунікативних умінь студентів у процесі професійної підготовки. *Нові технології навчання: збірник наукових праць ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Київ, 2020. Вип. 94. С. 326-331.

66. Федоренко О. І. Види комунікативних вмінь та їх роль у професійній діяльності працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_21 (дата звернення: 23.06.2025)

67. Харченко Г. І. Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної мовної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2016. С. 149-152.

68. Цибух Л. М., Бадюл Л. М. Особливості прояву комунікативних умінь у майбутніх менеджерів. *Габітус*. Серія: Психологія особистості. 2020. Випуск 20. С. 161-165.
69. Чепелева Н. В. Психологічна характеристика діалогічного тексту. Психологія. *Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2000. Вип. 1 (8). С. 3-8.
70. Шиянюк Л. В. Текст як основа формування риторичної культури студентів-нефілологів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна : зб. наук. праць*. Вип. 50. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. С. 371-377.
71. Юник І. Д. Комплексні комунікативні уміння комунікаторів: зміст і структура. *Актуальні проблеми психології*. Том 1. Випуск 51. С. 54-60. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i51/11.pdf> (дата звернення: 23.06.2025).
72. Bühler K. Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. Jena, 1934.
73. Fry H., Ketteridge S., Marshall S. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education: Enhancing Academic Practice. London: Routledge. 2009. 464 p
74. Cormier S. La communication et la gestion. Québec : Université de Québec, 2006. 247 p.
75. Johnson M. R. Aristotle on Teleology. Oxford : Oxford University Press, 2008. 352 p.
76. Habermas J. The theory of communicative action: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason. Vol. 2. Boston : Beacon, 1987. 457 p.
77. Hymes, D. Communicative Competence. In J. B. Pride and J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*. - Harmondsworth: Penguin, 1972. - P. 269-293.

Додаток А

**Анкета для вивчення рівня сформованості комунікативних умінь
студентів ЗФПО**

Мета: визначення рівня сформованості комунікативних умінь студентів фахової передвищої освіти.

Інструкція: уважно прочитайте кожне твердження та оберіть один із варіантів відповіді, що найточніше вас характеризує.

№	Твердження	Завжди (5)	Часто (4)	Іноді (3)	Рідко (2) / Ніколи(1)
1	Я легко встановлюю контакт із незнайомими людьми				
2	Умію слухати інших, не перебиваючи				
3	Вмію чітко і логічно висловлювати думки				
4	Можу стримано поводитися у конфлікті				
5	Враховую емоції співрозмовника				
6	Умію вести діалог без тиску на партнера				
7	Отримую схвальні відгуки про свою комунікацію				
8	Вільно почуваюся під час виступів				
9	Ефективно працюю в команді				
10	Отримую задоволення від спілкування				

Блок відкритих запитань

(для якісного аналізу)

11. Які труднощі у комунікації ви відчуваєте найчастіше під час навчального процесу або позааудиторного спілкування?

12. На вашу думку, які заходи могли б сприяти покращенню комунікативної компетентності студентів вашого закладу?

Максимальна сума балів – 50.

Рівні сформованості:

Високий: 41-50 балів

Середній: 26-40 балів

Низький: до 25 балів

Додаток Б

Діагностична карта
рівня сформованості комунікативних умінь студентів

ПІБ студента: _____

Група: _____

Дата діагностики: _____

Діагност оцінювання: _____

1. Оцінювання за критеріями

Критерій	Опис змісту	Максимальна к-сть балів	К-сть балів
Мотиваційно-ціннісний	Мотивація до комунікації, ціннісне ставлення до професійної взаємодії	20 балів	_____ балів
Когнітивний	Обізнаність із сутністю, цілями, методами комунікативної діяльності	15 балів	_____ балів
Діяльнісний	Практичні комунікативні дії, стилі спілкування, мовленнєва активність	15 балів	_____ балів
Загальна сума балів		50 балів	_____ балів

2. Інтерпретація результатів

Рівень	Діапазон балів	Характеристика
Високий	41–50 балів	Високий рівень розвитку комунікативних умінь; студент демонструє впевнене, логічне та ефективне професійне спілкування.
Середній	26–40 балів	Загалом сформовані комунікативні навички, проте потребують вдосконалення в окремих

		компонентах.
Низький	10–25 балів	Недостатній рівень; спостерігається низька мовленнєва активність, труднощі у встановленні професійної взаємодії; рекомендовано корекційні заходи.

3. Висновок діагноста (педагога/психолога):

Підпис діагноста: _____

Підпис студента (ознайомлений): _____

Додаток В**Вправи для розвитку комунікативних умінь
студентів закладів фахової передвищої освіти****1. Вправа «Активне слухання»**

Мета: сприяти розвитку вмінь слухати, чути співрозмовника та виявляти емпатію.

Опис: студенти працюють у парах. Один з них протягом 2-3 хвилин розповідає про особисту ситуацію (наприклад, цікаву подію, труднощі в навчанні тощо), а другий – слухає, використовуючи техніки активного слухання: невербальне підкріплення, уточнення, перефразування. Потім ролі змінюються.

Очікувані результати: формування навичок емоційного відгуку, терпіння, розуміння емоцій співрозмовника.

2. Вправа «Я – повідомлення»

Мета: навчити студентів виражати власні почуття конструктивно та без звинувачень.

Опис: студентам пропонуються приклади конфліктних ситуацій. Їх завдання – сформулювати відповідь за структурою: «Я відчуваю ____, коли ти ____, тому що ____».

Наприклад: «Я відчуваю роздратування, коли мене перебивають, тому що мені важливо бути почутою».

Очікувані результати: формування асертивності, розвиток емоційного інтелекту.

3. Вправа «Перешкоди в спілкуванні»

Мета: усвідомити типові бар'єри, які виникають у процесі комунікації.

Опис: група студентів аналізує конкретні приклади непорозумінь у спілкуванні та визначає, що саме стало на заваді (наприклад: неухважність,

упереджене ставлення, зайва емоційність, шум тощо). Обговорюються способи подолання цих бар'єрів.

Очікувані результати: розвиток критичного мислення, навичок аналізу комунікативних ситуацій.

4. Вправа «Сліпий навігатор»

Мета: формування довіри, розвиток чіткого мовлення та взаєморозуміння.

Опис: один студент із зав'язаними очима виконує завдання (наприклад, пройти через перешкоди), орієнтуючись лише на словесні інструкції партнера. Друга особа не має права торкатись або допомагати жестами.

Очікувані результати: розвиток точності мовлення, навичок командної взаємодії.

5. Вправа «Рольова гра»

Мета: застосування комунікативних умінь у змодельованих життєвих ситуаціях.

Опис: студенти моделюють типові ситуації (розмова з викладачем, вирішення конфлікту, відстоювання власної позиції). Після гри учасники аналізують, що вдалося, а що ні.

Очікувані результати: підвищення впевненості у спілкуванні, розвиток адаптивності до різних ситуацій.